

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers ,
Postbus 13049 3507 LA Utrecht. Tel. (+31) 030-2326936

Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.
Hooiweg 188 B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089-352 883

Protestantse Kerk in Nederland: Josien Folbert
Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-880 18 80

REDACTIE:

Martha Frederiks(kernredactie)
Simon Lambregs
Nico Landman
Berry van Oers (kernredactie)
Piet Reesink (eindredactie)
Karel Steenbrink
Umit Tas
Pim Valkenberg

Abonnementen:

Binnenland: 14 €(5 nummers)
Buitenland : 15€
Losse nrs.: 3€**plus** portokosten
abonnementen@rkk.nl

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

E-mail: Berryvo@rkk.nl

Tekeningen: Frans Kalb

Advertentietarieven op aanvraag

Uitgever, redactie en administratie:

Biltstraat 121 Postbus 13049 3507 LA Utrecht Tel. (+31) 030-2326936
Fax.(+31) 030-2307097

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Marokkaanse jongeren

Dit nummer benadert Marokkaanse jongeren vanuit meerdere invalshoeken. De moslim Abdulwahid van Bommel analyseert, eerlijk maar vlijmscherp, in een interview met Ron Haleber, de redenen die hebben geleid tot de huidige situatie van deze jongeren. Farid Achahboun levert commentaar. De christen Korfker geeft een samenvatting van recente literatuur over het onderwerp en trekt daaruit conclusies voor de houding van christenen. Als opkomend literair talent beschrijft M. Aynan in een soort autobiografische column de zoon-vader relatie. Als taalwetenschapper aan de Katholieke Universiteit Brabant bestudeert Jan Jaap de Ruiter de houding van Marokkaanse studenten tegenover twee varianten van het Arabisch. 'Onbegrijpelijke schoonheid' is zijn titel en conclusie. Misschien is deze titel met zijn tegenstrijdige begrippen ook toepasselijk op de moslim jongeren en hun islam.

LEERHUIS (ADNAN PEJGINOVIC)	106
INTERVIEW MET IMAM ABDULWAHID VAN BOMMEL RON HALEBER (DEC. 2003)	108
COMMENTAAR OP HET INTERVIEW (Farid Achahboun)	123
REACTIE VAN A. VAN BOMMEL	124
MAROKKAANSE JONGEREN EN DIALOOG (HARM KORFKER)	127
MIJN STRUIK (MOHAMED AYNAN)	132
DE HELDERE ARABISCHE TAAL, ONBEGRIJPelijk MAAR WONDERSCHOON (JAN JAAP DE RUITER)	137
MOSLIMS HIER EN DAAR	149
BOEKEN	157
EVENEMENTEN	KAFT ACHTER

Groeten uit Tuzla

Al jaren lang bestaat er een oecumenisch uitwisselingsproject tussen de christenen van Alphen aan de Rijn en Schiedam en de christenen en moslims in Bosnië. Dit jaar waren Bosnische jongeren op bezoek in Nederland (zie de rubriek Moslims hier en daar). De volgende brief werd geschreven door hun islamitische begeleider.

Beste Meike, Erik, Justus, Erhan, Ankje, Wieteke, Alex, Sandra, Esther, Vincent and Annelies

Ik heb een prachtige tijd gehad in jullie land en dat is vooral aan jullie te danken. Ofschoon ik wat ouder ben dan jullie, heb ik veel geleerd van jullie gedrag en jullie manier van denken. In mijn jeugd hadden wij in het socialistische Yoegoslavië geen kans om jongeren uit andere culturen te ontmoeten. Maar, God zij dank, alles is nu aan het veranderen. Jullie beseffen misschien nog niet welke mogelijkheden *Grupa Most* jullie heeftgegeven. Het is een rijkdom een ander land te mogen ontdekken. Veel jonge Nederlanders kennen niets van

Bosnië en veel jonge Bosniërs kennen niets van Nederland. En dit blijft zo tot het eind van hun leven. Kun je je indenken dat sommige Bosniërs nooit door de Amsterdamse grachten zullen varen en dat sommige Nederlanders nooit het oude gedeelte van Sarajevo zullen zien? Ze zullen nooit de wereld anders kunnen bekijken, zoals jullie deden.

Elke dag en elke seconde biedt ons kansen. De vraag is wat hebben we geleerd van ons verblijf in Nederland. Er is er maar één die hierop antwoord kan geven: dat zijn jullie. Als je het mij vraagt, dan heb ik geleerd dat ik niets weet van het leven en van God. Dat antwoord heeft mijn ziel vrede gebracht. Ik ben niet verantwoordelijk voor heel de wereld, ik ben verantwoordelijk voor mijn eigen leven en mijn omgeving, waar dat ook zijn moge: op school waar ik werk, thuis, bij mijn vrienden, in mijn familie, in de groep van Nederlandse en Bosnische mensen. Ik ben verantwoordelijk om de goede dingen te zoeken in alles wat ik kan zien want het leven is een gift van God. En dat heb ik in Nederland gedaan want jullie waren fantastisch.

Maar het verhaal is nog niet af. We erkennen wel dat God om ons geeft maar op een gegeven ogenblik ontdekken we dat sommige mensen leiders worden van het

leven van anderen en er zijn mensen die die leiders volgen, die beslissingen maken over de maatschappij. Aan welke kant staan wij? Wat zijn onze dromen? Welke beslissingen maken wij?

Ik kom veel jonge mensen tegen. Geloof me, het aantal jongeren met een groot hart en een open geest is schaars. Mensen als jullie moeten winnaars zijn in het leven. Deze wereld is erg negatief. Want veel mensen die over het leven beslissen en ons milieu bepalen, willen niets met God en zijn Woord te maken hebben. Ze willen niet verantwoordelijk zijn voor Gods gaven. Ze denken dat zij het middelpunt van de wereld zijn en dat heilige boeken alleen maar over traditionele zaken gaan. Ze doen alsof liefde en gevoel voor andere mensen slechts voor kinderen zijn en voor zwakkeren. Wat een grote vergissing. Vroeger of later zullen we ontdekken dat God ons slechts de waarheid vertelt. Maar voor sommigen van ons zal het te laat zijn. Zoals Gorbacov zei: Die te laat is, zal door het leven zelf worden gestraft.

Ik had eigenlijk gedacht jullie een grappige, aardige brief te schrijven en mijn diepe gevoelens voor jullie te uiten. Nu zie ik dat deze brief toch wat ernstiger is geworden. Maar dat is OK. Want mijn liefde voor jullie is echt en geen tijdelijke emotie. Bedankt voor alles wat jullie voor ons gedaan hebben. Ik ben veel dank verschuldigd aan jullie geweldige ouders, die tijd, energie en geld hebben besteed om ons te ontvangen. Houd contact met de geweldige mensen van *Grupa Most* in Nederland. Bedankt want jullie motiveren me om te blijven op de weg waar God me roept. Volg je dromen wat dromen zijn alles. God zegene jullie.

With love,
Adnan Pejcinovic

Interview met imam Abdulwahid van Bommel

Ron Haleber (dec. 2003)

Waarom neemt de fundamentalistische houding van Marokkaanse jongeren toe?

Imam Abdulwahid van Bommel legt hieronder uit waarom 'fundamentalistische' tendensen zo sterk leven onder vooral jonge moslims van Marokkaanse origine. Dit naar aanleiding van zijn laatste boek *Islam, liefde, seksualiteit* (Bulaaq, euro 19.90), dat vanuit zijn gesprekken met deze jongeren is ontstaan. Zijn boek geeft tegen de heersende, hier beschreven tendensen in een nadere uitleg van de open moderne visie die de islam volgens hem inhoudt op het gebied van liefde en seksualiteit.

Overzicht

1. Islam op jongeren websites: zucht naar moraliseren via ge- en verboden.
2. Oorzaak van die moraliserende islam: de autoritaire rol van de vader in het gezin.
3. Jongeren zoeken houvast tegenover moderniteit: El Moumni versus Van Bommel.
4. Fundamentalistische hypocrisie ten opzichte van seksualiteit
5. De onmacht van jongeren om hun geloofsgemeenschap (*oemma*) een moderne setting te geven.
6. De fundamentalistische spagaat: moslims versus 'ongelovigen'.
7. Jongerenfundamentalisme als zoektocht naar respect en eigen identiteit.

8. Fundamentalisme als panisch verzet tegen moderne verwarring.

9. Zal ook de islam seculariseren?

10. Diversiteit van islambeleving geeft relativering van fundamentalisme.

11. De humanistisch-mystieke traditie werkt binnen de islam als tegengif voor fundamentalisme.

12. Mondiale verscherping van fronten tussen Oost en West als blijvende bron van fundamentalisme

1. Islam op jongerenwebsites: zucht naar moraliseren met geboden en verboden.

R.H.: Voor jonge moslims zijn de discussies op websites erg belangrijk. Er zijn minstens vier Marokkaanse sites. Jij bent een tijdje als cyberimam voor Maroc.nl bezig geweest. Hoe kwam je daartoe?

AvB: Dat was een jaar of vijf geleden, er was daar toen een gemengd bestuur van Nederlanders met Marokkanen bezig over Marokkaanse cultuur en islam. Mohamed Aissati heeft mij toen samen met Dick Sipkes uitgenodigd om eens een praatje te komen maken. Ze zochten iemand met een imamachtige status die vlot antwoord kon geven op allerlei zaken. Dus schreef ik stukjes over onderwerpen die jongeren bezig hielden en gaven zij daar kritiek op, of het te lang was dan wel eenvoudiger moest... Zo kwam er een reeks van die stukjes op Maroc.nl te

staan. Maar ik heb dat niet erg lang volgehouden. Ik merkte dat de deelnemers behoefte hadden aan iemand waar ze tegenaan konden schoppen, zodat ik uitgebreid op hun kritiek moest ingaan. Daar bleek ik al gauw te weinig tijd voor te hebben.

Ook jij bent daar dagenlang mee bezig...?

Ja dat gaat je helemaal opslokken. Ik heb dus uiteindelijk mijn verontschuldiging aangeboden dat ik die rol van cyberimam niet volhield.

Lees je de discussies nu nog wel eens? - Nee, daar kom ik niet aan toe. - Zeggen ze trouwens nog wel iets over mij?

Nee, Abdulwahid deze generatie van Maroc.nl kent je niet meer. Ik heb ze nog wel uit je column over islam, jouw provocerende tekst onder de neus geduwd over die moslima die het licht gezien had en toen - naar jouw zeggen - maar als lampenkap, de nikaab opzette... Maar dat komt heel vreemd op ze over, alsof er plotseling van hoog boven ze een kokosnoot op hun kop valt!

Ja, dat begrijp ik en daar beginnen ze dus wel ineens op te reageren.

- Ik weet niet of jij dat ook zo ervaren hebt, maar ik prik er nu al een jaar en trof in het benaderen van islam een tendens aan die ultraorthodox is en die je eigenlijk wel 'fundamentalistisch' kunt noemen. Een tendens die ik

in de loop van dat jaar heb zien groeien. Hoe was dat in jouw tijd?

- Kijk, ik heb altijd al veel gesprekken met jongeren gevoerd - ook de NMO was een zaak van jongeren. En ik heb daarbij geen dubbele bodems of een dubbele agenda. Ik probeer ze zo helder mogelijk iets te vertellen. Dat

schept een band van vertrouwen als uitgangspunt. Zo kwamen de jongeren van de Rotterdamse Marokkaanse studentenclub Eurabia naar me toe en vroegen mij: kom bij ons eens vertellen wat de islam over seksualiteit zegt. Eigenlijk is daaruit het boek ontstaan wat ik nu op schrift heb gezet. Maar als ik dan ga vertellen, blijf ik met een verhaal te komen dat ze

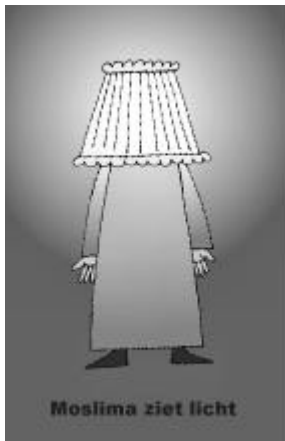
nog nooit gehoord hebben. Toen drie meiden me kwamen uitnodigen, vertelde ik los uit mijn mouw een aantal zaken over islam en seksualiteit - maar ze waren er al meteen stom verbaasd over dat die teksten bestonden.

Maar als je dat vertelde op de website, shockeerde dat de prikkers niet?

- Ja dat vonden ze vreemd

Kwamen ze dan ook met lange lijsten van hadith aan overgenomen van Islam Online?

- Ja dat deden ze toen ook al. Het blijkt dat ze zich daarbij graag laten provoceren. Ze willen een uitdagende tekst voor zich krijgen om meteen op die uitdaging in te gaan. Die moet wel zonder allerlei jargon zijn en gemak-

kelijk te begrijpen...

- *Maar hoe ga je dan met die prikkers om, als je je betoog verstaanbaar wilt maken?*

- Nou ik ga het ze dan kwalijk nemen dat ze zich verschuilen achter de heiligheid van de Koran. Je moet jezelf niet achter heilige teksten verschuilen, achter Koran en hadieth. Ik zeg ze: probeer nu zelf maar eens te zeggen wat jij bent als product van de fabriek islam. Wie ben jij nou eigenlijk? Vertel dat maar eens en wees daar eerlijk in. Dat wordt dan wel moeilijk als je ze daartoe uitdaagt. Dan ontstaan er irritaties, er ontstaat over en weer een

fors

taalgebruik, wat tegen het schelden aanzit. Ik zal je er een voorbeeld van geven: een tekst van Rumi. Die mysticus geeft aan dat er op zich in de islam geen enkel taboe bestaat op het vrij en ongedwongen beleven van seksualiteit met je eigen vrouw. In die tekst met dubbele bodem, waar je natuurlijk allerlei exegese op moet toepassen, zegt Rumi: Een man die intiem met zijn vrouw omgaat, als dat voor beide partijen in alle openheid tot wederzijdse bevrediging gebeurt, zou in dat geval zijn vrouw eigenlijk als een hoer kun-

nen beschouwen. Nou zoiets vonden ze natuurlijk verschrikkelijk. Er zijn natuurlijk in de Marokkaanse samenleving allerlei dingen daarover gaande waarbij vrouwen snel ook hoer genoemd worden. Ze waren kwaad, en iemand zei: 'wat jij met je vrouw doet, moet jij weten... Wat jij allemaal leuk vindt om met je vrouw in bed te doen moet jezelf maar weten, maar wij zijn daar niet van gediend..' Ik heb over seksualiteit off-line wel gesprekken gehad met Marokkaanse meisjes, bij wie er maar enkelen over wilden doorpraten... Onder hen trof ik een meisje dat mij heel openlijk allerlei zaken over haar liefdesleven vertelde. Ik was er heel verbaasd over dat ze die vrijheid aanvaardde. Ze werkte trouwens bij de politie.

2. Oorzaak van de moraliserende islam: de autoritaire rol van de vader in het gezin

En omdat ik het probleem kende, zei ik: jullie staan heel snel klaar met alleen maar normen, alles wordt normerend benoemd, alles is een norm, een oordeel over mensen. Waar-om oordelen jullie zo snel? Terwijl het om de situatie gaat waar je zelf als mens in staat. Dan ga je er op je eigen manier mee om. Maar waarom, als je naar buiten gaat, naar het publieke domein, als er iets opgeschreven wordt, als op een website, waarom word je dan plotseling de Sjeikh oel-Islam? Waarom is dat zo'n reflex, waarom die angst? Voorzover ik het kan overzien, is een groot deel van de beleving van de islam van islamitische jongeren geba-

seerd op angst. En dat wordt er al ingestampt thuis. Vader is de potentat, is de Allah thuis. Vader is de vertegenwoordiger van Allah thuis. En hun vader stampt er ook steeds in dat Allah ze overal ziet, dat die ze wel zal krijgen. Nu dat is volgens mij een armoedige beleving van godsdienst. Het is niet de bedoeling van religie om mensen zo met een angstregime te onderdrukken. Dus waarom zouden twee mensen als ze intiem met elkaar zijn, niet zelf mogen beslissen wat ze wel of niet met elkaar mogen doen? Maar goed, daar waren ze het dus niet mee eens. Het moest volgens de *soenna* en vastgestelde regels. Op dat punt is die discussie toen verzand... Overigens vertel ik juist in mijn boek hoe open en vrij de profeet was. Dus de *soenna* kennen ze vaak helemaal niet op dat punt. Het feit bijvoorbeeld dat zowel man als vrouw op het gebied van seksualiteit rechten en plichten hebben. En dat ze dus aandacht aan elkaar dienen te besteden en hun communicatie daar op af dienen te stellen...

Dus als ik je goed begrijp ligt de oorsprong van hun fundamentalistische houding eigenlijk bij de omgang van de ouders met hun kinderen. Dat hun kinderen zich daarom zo normerend gaan opstellen, in regeltjes en voorschriften gevangen raken? Dus als de ouders zich meer geëmanci-peerd zouden opstellen, dan zou de behoefte aan die fundamentalistische houding, want ja een behoefte vanuit onzekerheid is het toch, er ook niet zijn?

3. Jongeren zoeken houvast El Moumni versus Van Bommel.

Die ervaring heb ik inderdaad wanneer ik ze dat zeg. Zoals toen ik door de Marokkaanse studentenvereniging Eurabia van de Erasmus Universiteit in Rotterdam uitgenodigd werd. Ze zeggen dan al snel: Ja, we hebben die Van Bommel wel uitgenodigd, maar nu moeten we óók nog een echte imaam uitnodigen.

Daarmee bedoelen ze een allochtone imaam?

In feite iemand als El Moumni. Hij was toen nog niet zo berucht als nu, maar wel de imam van de grootste moskee al-Nasr in Rotterdam. Nu, die kwam dus samen met mij. En hij begon met anderhalf uur retoriek te verkopen. Zoals hij in de moskee preekt, sprak hij toen op de Erasmus Universiteit. Moumni heeft het toen gehad over de eisen die mensen moeten stellen als ze een partner zoeken. Hij heeft met geen woord over het onderwerp, over liefde, noch over seksualiteit gesproken. Moumni sprak Arabisch (dat fiqh-Arabisch van de handboeken), dat ik ook wel kan verstaan. Maar het ging dus helemaal niet over het aangekondigde onderwerp, dat nu ook de titel van mijn boek is: *Islam, liefde en seksualiteit*.

Daarom alleen al kon er geen discussie tussen ons beiden zijn, want we hadden het over twee verschillende zaken. Daarna was de spreektijd voorbij. Dus ik heb op uitdrukkelijk verzoek van het bestuur nog tien minuten voor 'stand-up comedian' gespeeld. Over 06-nummers en over uitdagende

lingerie reclame die lijken op seksplakkaten inabri's op straat. Door te zeggen: in die wereld leven we, met zoveel uitdagend erotisch geweld... En daarin moeten we als moslimjongeren onze weg vinden, daar hebben we heel wat mee te verhapstukken. En ik had het ook nog even over de dubbele standaard, die qua moraal gehanteerd wordt. Daarna (ik moest weg) heeft Moumni verder gereageerd door vragen te beantwoorden. Dat ik weg moest vonden ze laf - ik sloeg op de vlucht! Kort samen gevat, El Moumni zei toen: datgene wat Abdulwahid gezegd heeft, is van Abdulwahid. En datgene wat ik zeg is van de islam. Maar daarna hebben ze ook in 1997 een veel grotere bijeenkomst gehouden in een grote ruimte met mij weer als spreker. Dat was wel typisch. Want als El Moumni had gezegd: nu heeft de moefiti van Nederland gesproken en daarmee is de kous af en wat die Abdulwahid zegt, heeft de waarde van een columnist - als ze dat hadden aanvaard, ja dan waren ze niet met mij doorgedaan. Die zaal zat daarna helemaal vol met op de eerste rijen mensen met baarden en met tulbanden op. En als ik iets zei, dan stuurden ze jongens weg die met boeken onder hun arm terugkwamen om me te controleren. Het leek wel een oosterse markt. *Toen werd je dus niet meer voor een randfiguur versleten?*

Ja, je merkt dan hoe het toegaat. Dan komen er mensen die hele groepen jongeren ter begeleiding onder hun hoede hebben. Jonge Marokkanen die in het Nederlands de islam bestuderen

en die me toevertrouwen dat ze mijn gebedsboekje 'Kom tot het gebed' uit de jaren tachtig gebruikten. Met dat laatste wilden ze eigenlijk zout in mijn wonden strooien, omdat ze zeiden: 'Vroeger niet, maar nu hebben wij toch wel veel kritiek op wat jij allemaal zegt'. Nou die belevenissen zijn toen de aanleiding geworden voor het schrijven van het boek over seksualiteit, dat nu is uitgekomen. Ik had toen al een ordner vol aantekeningen en stukken.

4. Fundamentalistische hypocrisie

t.a.v. seksualiteit *Deed je toen ook die beruchte uitspraak van 'die Marokkaanse jongens die neuken maar wat rond'?* Ik wilde het onderscheid, het meten met twee maten tussen jongens en meisjes aangeven en zei dus in mijn korte reactie op Mouni.: 'Waarom wachten meisjes als parels in de oester thuis op de prins op het witte paard? En moeten ze daar eeuwig op blijven wachten tot ze die ideale echtgenoot voorgereiden krijgen, waarna ze maar moeten afwachten of die ook zo ideaal is? En waarom mogen tegelijkertijd al die jongens maar een beetje rondneuken om ervaring op te doen?' Daar is toen wel een toestand van gekomen, want niemand van ons had in de gaten dat er veel journalisten van de landelijke dagbladen op afgekomen waren en in de zaal zaten, toevallig mensen die ik niet kende. Dus de volgende dag stond het in de krant.

Maar hoe ga jij nu met die fundamentalistische houding van de jongeren om?

- Mijn opvatting is dat er eigenlijk een ander soort pedagogie en didactiek moet komen. Er zijn benaderingen als van 'seculariseer maar en houd de islam voor een privé-gebiedje'. Ga geen islamitische maatschappij, economie en politiek ontwikkelen, laat dat allemaal maar want dat stelt toch totaal geen bal voor. Als men vindt dat we als moslims toch vanuit die veertien eeuwen iets bij te dragen hebben aan dat mondiale discours over mensenrechten en zo, of over ethiek, ecologie

en wat op dat gebied leeft, dan moet je die zaken vanuit een geheel nieuwe invalshoek gaan bekijken. Dus niet op de emotionele geloofsdiscussietoer gaan, waarbij je alsmaar aan het normeren bent en fatwa's aan het uitvoeren bent en waarbij je jezelf kritiekloos van die fatwa's afhankelijk maakt. Want een fatwa is volgens mij een armoedig principe, het is een arm concept. Het gaat om een antwoord op een vraag, maar wat mensen daarmee doen, moeten ze zelf weten. We zijn nu in een wereld terechtgekomen waarin we de vrijheid hebben om ons te ontplooiën zoals we zelf willen. Wij hoeven niet meer onder controle van

een of andere moefiti of sjeikh te staan, die dan gaat bepalen wat we wel en niet mogen. We moeten ons daarvan losmaken en kijken wat er zelf innerlijk bij ons leeft en gaan werken aan de eigen ontwikkeling. Zo zou je vanuit de eigen identiteit van mensen een soort islamitisch weefgetouw moeten maken, waarbij je goed luistert naar wat er op mondiaal niveau door christelijke, atheïstische en andere partners gezegd wordt. Op die manier zou je kunnen formuleren: wat is vooruitgang, wat is voor ons allemaal 'het goede leven'? Hoe gaan we daar met elkaar mee om? En hoe geven we elkaar daar de ruimte voor?

5. De onmacht van jongeren om hun geloofsgemeenschap (oemma) een moderne setting te geven

- Is het probleem ook niet voor een groot gedeelte dat het lijkt of die jongeren als Nederlanders wat denken over godsdienst betreft nog vijftig jaar achter lopen? Jij als gewone Nederlander zult toch ook op dat probleem stuiten? Daarbij zijn jonge moslim voor wat informatieverwerking en de technologische snuffjes betreft weer heel modern, kleding, pc's en mobieltjes. Neem bij voorbeeld eens hun traditionele opvatting over de moslimgemeenschap waarin ze leven - de oemma. Wat moet je je daar tegenwoordig bij voorstellen?

- Ja voor de oorspronkelijke idee van oemma, moet je uitgaan van dingen gezamenlijk doen, zoals Marokkanen die eten vanuit één gemeenschappelijke schaal - zoals jij die daar hebt

staan. Ik kan je journalisten noemen die daarom moslim zijn geworden. Zij trokken naar Arabische landen om dat te ontdekken en te beleven. Ze gaan dan het woestijnleven verheerlijken, het nomadenleven en de gastvrijheid, de manier waarop de mensen daar met elkaar omgaan in de context van zo'n weidse woestijn. Dat staat in fel contrast met het leven in westerse steden, waar je anoniem loopt door drukke winkelstraten, waar het lijkt of je doelloos geleefd wordt.

- *Is die oude opvatting van 'oemma' voor ons dus iets van het verleden? Ook de grootfamilie is er niet meer. Kijk hoe je in de Bijlmer leeft, geïndividualiseerd, ieder in zijn eigen geïsoleerde flatje? Maar wat blijft er dan van die oemma-gedachte van de klassieke islam over?*

- Dat is de vraag: is dat dan de kern van de islam, het familieleven, dat stam- en clanleven? Is de oemma die gezamenlijkheid, het collectieve, het groepsleven, het gezamenlijk beleven van verdriet en vreugde? Ik geloof van niet. Als je de Koran diagonaal doorleest en goed analyseert op zijn concepten voor wat individu en samenleving betreft, dan denk ik dat de islam staat voor een evenwicht tussen individu en samenleving. Dus niet het individualisme volledig propageren, maar ook niet het collectieve. Islam staat voor een uitwisseling van beide: je bent als individu bezig op je land, of als schrijver, als piloot of wat dan ook, en je komt weer terug naar de schoot van de oemma - het woord is afgeleid van 'moeder'. Je komt terug in de

moederschoot van bij voorbeeld je moskee en daar inspireert je het collectieve weer. Dus het gaat niet enkel maar om een collectief verantwoordelijkheidsgevoel. Het gaat dus evenzeer om de pool van dat individueel leven en het autonoom waar moeten maken waar je voor staat. Dus juist om dat waar veel jonge moslims vandaag veel moeite mee hebben: om zelf te beslissen voor wat in hen leeft en waar ze voor staan. Voor die zaken zijn ook Arabische concepten en die zaken worden duidelijk in de Koran beschreven. Er zijn wel hadieths over "een schaap dat buiten de kudde dwaalt en door een wolf wordt opgevreten". Maar je ziet duidelijk dat het gaat om een evenwicht tussen die twee van waaruit je tot overgave komt bij het gebed in de moskee. Bij het gebed en andere plichten als ramadan en bedevaart voel je je wel deel van de gemeenschap, maar uiteindelijk sta je helemaal alleen voor God. In de Koran staan tientallen teksten dat je zelf reukenschap moet geven van je daden, dat daar geen moedertjelijf aan helpt. *Sluit die moskee de mensen juist niet af van de buitenwereld? Ik geef je het voorbeeld van een Nederlander die als een soort vrome clochard hier in de moskee Nasr woonde. Als er iemand van de mensen in de moskee iets overkwam, dan trok men gul de portemonnee open. Maar als hij voorstelde, laten we iets voor de jongeren doen, laten we bij voorbeeld een stuk weidegrond huren en laat de jongeren daar schapen verzorgen, die ze dan met het offerfeest weer kunnen verko-*

pen, dan kreeg hij ze niet mee. Iets onderling voor elkaar over hebben en daarnaast tot actie komen in onze maatschappij, dat blijft gescheiden, dat veronderstelt blijkbaar te veel contact met de niet-moslimse buitenwereld.

AvB Had hij dat concreet voorgesteld?
R.H. Ja maar dat lukte dus niet.

- Ja maar dat komt doordat we hier te maken hebben met agrarische moslims. We staren ons vaak blind op hoe de eerste generatie moslims zich hier hebben geprofileerd. Dat zijn mensen uit het Rifgebergte, uit dorpen uit Anatolië. Kijk het hele idee van islam is geconcentreerd op het begrip *din*. Dat wordt vaak vertaald met religie, maar het woord *din* is verwant met *medina*, stad, - in de islam bedoeld met die kleine provinciestad, een oase waar de profeet naar toe migreerde, die Medinat al-nabi geworden is, de 'stad van de profeet' waar hij zijn boodschap naliet. Sommigen zien die boodschap als een blauwdruk, ik zie het als de start vanuit het samenleven van mensen in een verstedelijkende groep.

Dat was ook het voorbeeld van het losmaken van het individu van de stam, zoals de profeet dat aan den lijve meemaakte toen hij uit Mekka emigreerde. Daarbij durfde hij dingen te verkondigen die nieuw waren en die bij het leven in stamverband ongebruikelijk waren. Dat speelt zich ook nu bij ons weer af. Zo kwam ik in 1971 uit Turkije terug en trof moslims aan in Utrecht die voor twee jaar een gebouw vrij konden gebruiken met café

en winkel. Ook was er op de zolder voor de Turken een moskeeruimte. Toen dat gebouw werd gesloopt, zei ik: 'nu moeten wijzelf een pand kopen om een moskee in te richten'. Maar de Turken zeiden: 'dat kan niet want we zijn hier in een land van ongelof'. Ik zei, dat doen we wel, want we zijn een organisatie net als een sportclub of elke andere club, van mensen die zichzelf organiseren. We gaan dus naar een notaris en laten onze statuten vastleggen in de rechtsvorm van een stichting, vereniging of wat dan ook. Omdat ik in Turkije gestudeerd had, was ik hun mascotte, ik was gewoon eigendom van ze geworden en het lukte me dus. Daar is toen een van de eerste moskeeverenigingen in Nederland uit voortgekomen. Ik zag daar geen probleem in, zij dachten dat is niet mogelijk, wij zijn maar boeren, buitenlanders die hier te gast zijn. Je moet ze de mogelijkheden dus leren kennen.

6. De fundamentalistische spagaat: moslims versus 'ongelovigen'

- *Ja maar daar komt toch ook bij dat ze zich bedreigd voelen. We waren laatst met allerlei organisaties in de Grote Moskee in Amsterdam en toen de Marokkaanse woordvoerder daarvan aan het woord kwam zei hij: "het grote gevaar dat ons hier in Nederland bedreigt, zijn de ongelovigen". Op die manier kom je dus tot niets want alles wat je buiten de moskee wil doen, moet je nu eenmaal samen met die ongelovigen gaan doen! Herken je dat?*

- Ja, maar dat heeft niets met islam te maken! Kijk, iemand als Charotti (secretaris van de Unie van Marokkaanse moskeeën) die mij zwart maakte in het radioprogramma van Ali Lazrak, dat is gewoon een omhoog gevallen boerenjongen. Idem dito de voorzitter, Boujoufi, die mij probeerde verdacht te maken in de kranten. De mensen die hier naar toe zijn gekomen kunnen zich bepaalde zaken gewoon niet voorstellen. Dat heeft ook te maken met het feit dat Marokko een protectoraat van Frankrijk was, dat het onderwijs en de bureaucratie dus in Franse handen waren. Vandaar dat enorme wantrouwen tegen die witte Europeanen als ongelovigen met blauwe ogen.

- *Dat heb je dus niet in Turkije?*

Nee, Turkije is altijd een onafhankelijke staat geweest en was onder de Osmanen zelf heerser. Daarna heeft het land secularisatie en van alles meegemaakt. Het ging er dus voor de naar Nederland geëmigreerde Turken om dat ze over een drempel werden heen getild. Dat was tegelijk een inburgeringsproces voor ze: statuten laten passeren bij de notaris, vergaderen op westers democratische manier met een bestuur, iets van de grondrechten en wet leren kennen.

- *Die spagaat waar we het over hadden in Marokko, die van het kolonialisme, veroorzaakte natuurlijk het model van de gewelddadige strijd tegen de blanke ongelovigen om het land onafhankelijk te krijgen. Maar heeft het model van die strijd tegen de Europese overheersers ook aan de wieg*

wieg gestaan van de gewelddadige jishaad-prediking die we nu zien? Ik bedoel niet zozeer in de moskeeën, maar op Marokkaanse en Arabische websites. Zo van, kom, we gaan naar Tsjetsjenië, naar Kasjmir om onze broeders te helpen...?

- Ja ik heb dat toen op Maroc.nl meegemaakt, die Lucky Luck en zijn vriend, die hebben mij behoorlijk aangevallen! Daar heb ik de uitdraai nog van. Lucky Luck was één van de mensen die mij bagatelliseerde, die zei, die Abdulwahid begrijpt helemaal niets van islam. Ik was erg geschokt door wat er met hen gebeurde in Kasjmir, maar zij waren mijn felle tegenstanders op die website...

7. Jongerenfundamentalisme zoektocht naar respect en eigen identiteit

- *Maar wat is nu de reden volgens jou dat jonge Marokkanen als zij – ‘Nederlander’ moet je tegenwoordig van politici als Fatima Elatik zeggen - betrokken willen raken bij zo'n jihadstrijd op mondiaal niveau? Voorzover we de reden van hun vertrek tenminste kunnen achterhalen?*

- Nou ik denk dat je niet aan één reden moet denken. Het gaat daarbij om een context van veel oorzaken waarvan de prioriteiten naar volgorde door eenieder anders worden vastgesteld. Het zijn wel tien of twintig zaken.

Één ervan is: deze jongeren worden hier niet gewaardeerd in onze maatschappij. Ze zagen toen ze in Marokko opgroeiden, dat hun vader oorspronkelijk iemand van aanzien was. Hoe was onduidelijk, maar hij kwam terug in

zijn land met een mercedes met een imperiaal met ijskast erop. En dan komen daarna die vader eigenlijk in Nederlandse verhoudingen niets voorstelt, zelfs niet de taal behoorlijk kan spreken. Ze zijn dus aangetast en

beschadigd in hun maatschappelijk statusgevoel. Daar waar ze dan hun eigen identiteit zoeken, gaat dat niet in de Nederlandse samenleving gebeuren, waar door ze niet gewaardeerd worden, want vaak blijven ze op school en op de arbeidsmarkt ook zonder succes. Ze zoeken hun gevoel van eigenwaarde dus in hun islamitische en Marokkaanse cultuur, die van die van de Nederlanders verschilt van wie ze geen respect krijgen.

Het tweede is het dilemma dat iedereen in zichzelf draagt: Zeker als puber twijfel je aan zekerheden als die van het geloof. Toen ik naar Turkije ging om te studeren, nam ik als bagage twee boeken van Jorge Luis Borges mee, de Aleph en de Zahir, voor mij monumenten in de wereld-literatuur. Borges schetst daarin op een heel oorspronkelijke manier hoe dicht geloof en ongeloof eigenlijk bij elkaar liggen. Maar als ik me onderscheiden wil van mensen die me niet erkennen, dan ontken ik die verwantschap. Dat ge-

beurt bij de jongeren. En zeker wanneer jouw godsdienstige leiders je doen leven in een eschatologische wereld van de eindtijd, dan kom je dus tot heel andere conclusies. Dan zeg je, ik moet in deze tijd die de wereld nog rest, helpen dat volmaakte geloof waar ik deel van uitmaak, die islam over de hele wereld te verspreiden. En dat moet nog snel gebeuren ook want de klok staat op vijf voor twaalf. Ik moet de mensen dan wel nog even laten weten dat Mohammed de laatste profeet was en dat de islam het enige echte antwoord is op alles wat er nu aan valsheid en ellende gebeurt.

Dus al die zaken spelen een rol bij de jongeren: dat gebrek aan waardering, met daarnaast vaak in jezelf het ervaren van een geweldige worsteling tussen geloof en ongeloof, waar jezelf zo van schrikt dat je dan maar de extreme kant van het geloof opzoekt om die vijand in jezelf onder de voet te houden. Plus alles wat je in die nieuwe wereld rondom je ziet en dat niet overeenstemt met je geloof, zoals vrouwen die zich kleden als mannen en omgekeerd. Die hoge gebouwen doen me denken aan een hadieth die schaapherders veroordeelt die wedijveren in het neerzetten van de hoogste gebouwen. Er zijn kinderen die niet langer naar hun ouders luisteren, vrouwen die hun eigen meester gaan baren: het kind beschouwt de moeder als een slavin.

Al die dingen zie je als tekenen van de eindtijd! Daarom wil je jezelf bewijzen als verkondiger van de islam, wil je tegen die westerlingen, die dom-

koppen, zeggen hoe het echt zou moeten gaan met deze wereld. Daarnaast speelt etniciteit een rol. Ook speelt het gebrek aan rolmodellen: weinig moslimleiders zijn aantrekkelijk bij het meedoen aan het mondiale spel, het zijn altijd maar tweede of derde rangfiguren. Arabieren worden in alle films belachelijk gemaakt, je kunt er nooit trots op zijn...

8. Fundamentalisme als panisch verzet tegen moderne verwarring

- Maar Abdulwahid, hoe verklaar je het dan dat dit niet eerder gebeurde bij de eerste generatie? Want in de jaren zeventig had je al de grote opkomst van leiders, als in Marokko van sjeikh Abdessalam Yassine, maar hier in Nederland merkte je dat toen niet onder Marokkanen hoewel de ideologie er al was. Natuurlijk is er altijd een solidariteit geweest met de Palestijnen en anti-koloniaal verzet, anti-imperialisme tegen de Amerikanen. Maar zonder de felle religieuze vormen die het nu heeft aangenomen. Hoe verklaar je dat?

Hetgeen er toen gebeurde in de landen van herkomst, neem die Marokkaan Yassine, dat was eendimensionaal. Sjeich Yassine en ook de eerste generatie hebben geen last van datapollutie. Zij leven niet bewust in twee werelden, zij leven in één zuivere ongedeelde wereld, de eenduidige normen- en waardenwereld van Marokko als ideaal van puurheid, van een vertrouwde metafysische context. De schok is pas hier gekomen. Hier is die vanzelfsprekendheid verloren gegaan.

Als een vader zegt: als jij in een warenhuis gaat jatten, ziet Allah dat en dan word je gestraft. Maar kijk, als je dan gaat jatten, gebeurt er niks.

Ze ervaren deze samenleving dus als gespleten: buitenshuis is ze heel anders dan thuis. Het magisch-religieuze wereldbeeld blijkt niet te kloppen met de rationele werkelijkheid. Daar botsen twee werelden waar geen erkenning en plaats voor is. Dus de felheid waarmee sommige groepen jongeren verbaal te keer gaan tegen zaken, dat is volgens mij toch een tussenfase waarbij men naar eigen identiteit zoekt. Hoe kan ik een relatie vinden tot deze werkelijkheid...?

Het is een noodsprong om tegen dingen zo te keer te gaan, ze te willen vernietigen, kapot te maken. Een negatieve manier om te zeggen: dit klopt niet, de wereld waarin ik hier leef, is verkeerd! Maar ik denk dat er op den duur een evenwicht gevonden zal worden omdat de islam het geestelijke wil laten overeenstemmen met het materiële. Die spagaat - zoals jij zegt - wordt wel eens als 'clash of civilisations' voorgesteld. Dat verzet heeft dus een negatief klimaat doen ontstaan van waaruit men nu - als je vandaag de kranten leest - paal en perk wil stellen aan alles wat allochtoon is...

9. Zal ook de islam seculariseren?

- De stemmen in de media stellen ook vaak: ze zullen die islam wel gaan seculariseren, met de tijd neemt net als bij de autochtonen de aanhang van de islam wel af. Ik ben overigens bang

dat ze zich daarin vergissen. Wat vind jij daarvan? Gaat het godsdienstig bewustzijn afnemen, ook bij moslims?

- Ik vind het altijd een beetje koffiedik kijken en het is moeilijk over hele groepen te spreken, maar bij joden, Arabieren, moslims is er toch sprake van een sterke groepscohesie zodat je nog met enig recht over een groep kan spreken. Ik verwacht daarbij een bijna parallelle ontwikkeling aan die van de joodse gemeenschap. Met Levisson in Den Haag hebben we hier lang over gediscussieerd. Die zei: laten ze een voorbeeld aan ons nemen, we zijn hier al vier en halve eeuw, we hebben hetzelfde proces doorgemaakt. En in grote lijnen heeft hij gelijk.

Ik denk dus dat er niet één rechtlijnige ontwikkeling te zien zal zijn. Je ziet nu al verschillen optreden: duidelijke groepen die je ultraorthodox of fundamentalistisch kan noemen, van mensen die zich heel sterk aan de regelgeving, aan de uiterlijkheden.- zoals de buitenwacht dat noemt - zullen houden en dat zullen beleven als de echte islam. Dat zijn dezelfde mensen als die met de zwarte hoeden en pijpenkrulletjes bij de orthodoxe joden. De Shersjabies (sjeich van Al Tawheed) en de zijnen worden dan de voormannen van zo'n stroming.

10. Diversiteit van islambeleving geeft relativering van fundamentalisme

- Over de joden gesproken, kun je ook de politisering van het jodendom vergelijken met die in de islam? Ook in de islam treedt toch een nationaliser-

ing en politisering op als fundamentalisme. Er treedt dan de rationalisering van een duidelijke identiteit op waaraan mensen zich gaan vastklampen, waarbij de spiritualiteit en dus de rijkdom van die religie hoe langer hoe meer verdwijnt. Neem de traditie van Martin Buber, de grootste joodse denker van de 20ste eeuw, die wordt in Israël helemaal niet gewaardeerd. Er was zelfs niemand van de regering bij zijn begrafenis.

- Ook in de islam zullen Martin Bubers opstaan, mensen die geïnspireerd zijn door de mystieke en filosofische traditie. En die zullen zich tot de liberale tak van de islam gaan ontwikkelen. Op dit moment heeft de islam van de moskeeën in Nederland nog geen uitgekristalliseerde identiteit van liberaal, orthodox en ultraorthodox. Maar dat zal komen. Nu zitten ze nog vast aan etnische identiteit en aan de stromingen in het land van herkomst, vooral bij de Turken: Dyanet, Milli Görüs of Suleymanci. Dat zijn concurrerende visies. Zo zullen er ook mensen komen die het accent willen leggen op de wijsheids- en schoonheidstraditie in de islam en die willen beleven. De middengroep van de eerste generatie zal daarbij groot blijven, weliswaar met uit hun midden 'reborn' moslims die de fundie-stroming zullen versterken.

- Dus Abdulwahid, je denkt dat in Nederland bij moslims, net als bij joden mystieke wetenschappers als Henri van Praag zullen opstaan? Die was voor mij samen met Avraham Soetendorp in onze jeugd, onze goeroe

die toen voor een moderne spiritualiteit van het jodendom stond. En tegelijkertijd stond hij kritisch tegenover de politisering ervan in Israël. Samen met David Flusser gaf hij de teksten uit van de joodse bronnen van het christendom (zie o.a. zijn serie daarover bij Phoenix). Nee, nog niet... Dat duurt nog minstens een generatie. De ontwikkelingen die nu plaats vinden in de Tabligh Jama'at, die werden altijd door de politieke activisten onder de moslims op hun vest gespuugd: jullie zijn apolitiek en in deze tijd kun je geen apolitieke islam bedrijven. Blijkbaar heeft dat toch effect gesorteerd, want er wordt nu over jahaad gepredikt terwijl de Pakistaanse oprichter had gezegd dat ze zich niet met actuele politiek moesten bezighouden. Het was een soort evangelisatie-beweging. Maar onder Marokkanen zijn mystieke stromingen bijna niet aanwezig. Je hebt wel de broederschap van de Darkawie, waarvan een groepje in Limburg zat die spirituele oefeningen als van de dhikr beoefent. Er zijn hier ook nog veel Turken lid van de Naqshibandi- broederschap uit Turkije. Het zal samenhangen met het gebied waar de Marokkanen vandaan komen, het Rifgebergte, waar dat minder voorkomt en mystiek nooit heeft geleefd. En dat is jammer want daardoor krijg je juist discussie van de verschillende stromingen met elkaar in de islam. De zwart-wit denkende salafisten worden dan gecorrigeerd door de liberalere en tolerante mystici. Maar verder is daar een grote angst voor, en een afwijzen van mystiek.

Terwijl er desondanks toch wel maraboets - gebedsgenezers - zijn die individueel kleine praktijken hebben.

- *Dat is toch vreemd nietwaar, want in Marokko zijn die broederschappen (toeroeq, meervoud van tarîqa) en ook de gebedsgenezers nog steeds heel populair, zowel op het platteland als in de steden. Zo heb ik in Marrakech een vriend die vanuit zijn inzet als maatschappelijk werker op een gegeven moment er ook voor gevraagd werd om geesten uit te drijven. Hij doet dat nu in overleg met psychiaters op een 'orthodoxe manier'. Dus niet - als gebruikelijk - door duivels met goede geesten uit te drijven. Maar met koranteksten neergeschreven in geitenbloed die in water opgelost door de patiënt worden gedronken... Ook volgens de artsen schijnt het te werken!*

- In Turkije waar ik woonde, bestaat dat ook en die mensen worden daar druk bezocht en veel gevraagd. Moslims in Nederland vragen me er ook vaak om of ik niet zo'n adres weet.

11. De humanistisch-mystieke traditie werkt binnen de islam als tegengif voor fundamentalisme

- *Die bloedarmoede aan spiritualiteit, zou dat dus mede een reden zijn dat de Marokkanen - ook de jongeren - zich zo fundamentalistisch gedragen? Die gebruiken zelf kun je wel 'ouderwets' vinden, maar de humanistische mystici waar die broederschappen zich op baseren, neem Ibn `Arabi en ook de antikoloniale held emir Abdelkader, die in Algerije tegen de Franse invasie*

vocht, kun je als open voor moderne oecumenische visies beschouwen.

Ja, daar mist men een kans dat moslims elkaar meer als mens kunnen zien. Want door die geloofsverblindings van de kloof tussen de *koeffâr* (ongelovigen) en wij moslims, zie je de ander ook niet meer als mens. Dat wordt natuurlijk ook gevoed door de huidige houding van atheïsten in de media, zoals die Philipse die denkt dat je door middel van secularisatie de islam als een jas kunt uittrekken. Dat vergroot van die kant de kloof. Voor moslims moet de inspiratie om met elkaar in de samenleving als mensen om te gaan, ten slotte toch vanuit de islam komen.

Dus Abdulwahid, naar jouw mening moet er in de islam - net als in het jodendom - een humanistische verandering plaatsvinden die enkel kan komen van vernieuwers van spiritualiteit als Buber en Levinas die de werkelijkheid van de Ander concreet zien in de ontmoeting en herkenning van mensen die zich onderling voor elkaar inzetten?

- Die ook mij inspirerende denkers hebben het niet om de uiterlijkheden van geloof, maar zij brachten de innerlijke geloofsbeleving terug, weergegeven in begrijpelijke termen en concepten die niet eens tot geloofs-termen van de traditionele theologie behoren. Ook in de islam heb je van die mystici als Idries Shah, een Afghaan die in Londen en Parijs woonde, met als thema ontmaskering van conformistische schijnheiligheid, van gewichtigdoenerij met heilige zaken, als de weg van de godsdienst. De soefi-

meesters die nu al veel centra - ook in de VS - hebben, zullen de beste kansen maken om goodwill te kweken voor de humanistische kant van de islam. Er bestaat bij ons bij voorbeeld een Molukse sjeikh met Kaapverdiaanse moerieds (volgelingen) verwant aan de Turkse trance-dansers uit Konya, die veel gevraagd wordt. Ik heb ze een keer gevraagd toen ik een studiedag gaf in het centrum van de antroposofen in Zeist over de innerlijke beleving van islam. Een antroposofische kinder psychiater was erg boos dat hij nu pas, in nota bene zijn eigen centrum, beleefde wat hij altijd in zijn eigen levensbeschouwing had gezocht. Toen dacht ik, ja dat is iets dat de gemiddelde Marokkaanse imam nooit met zijn rigide fatwa's bij anderen kan bereiken en losmaken.

12. Mondiale verscherping van fronten tussen Oost en West als blijvende bron van fundamentalisme

- Abdulwahid, het is duidelijk dat jouw kosmopolitische beleving van islam waar honderd bloemen bloeien, vooral geïnspireerd door je studie in Turkije, nog niet doorgedrongen is in de Nederlandse moskeeën of ze nu Marokkaans, Turks of van andere origine zijn. In de hoop dat jouw visies terrein zullen winnen, wil ik dit gesprek met je afsluiten met een passage uit je biografische schets waar je laat zien dat jouw tolerante, ethische en mystieke islambeleving wel degelijk ook politiek en activistisch consequenties heeft:

'Een van de meest kenmerkende eigenaardigheden in onze gezamenlijke

mensengeschiedenis is dat politieke waarheden zich net zo rigide en door middel van uitsluitingsmechanismen manifesteren als religieuze waarheidsclaims. Mondiaal staat religieus fundamentalisme vandaag tegenover seculier fundamentalisme. Tot aan het einde van de geschiedenis zullen we meemaken dat beide opnieuw aan tafel gaan om het gesprek voort te zetten. Maar het lukt niet, zelfs gebarentaal helpt niet.

Er is geen gezamenlijke taal, want er is geen doel meer waarbinnen de gelijkwaardigheid en gelijkheid van mensen centraal staat. Er zijn alleen nog belangen. Het benoemen van de Twin Towers tot torens van Babel geeft het gemis aan van een gezamenlijk vocabulaire om over mondiale *ecojustice* te spreken en de politieke onwil om dat te doen. De Twin Towers, alias de torens van Babel, zijn omvergeblazen. Wat er daarna gebeurde is even verschrikkelijk en van een lelijkheid..., maar in de ogen van velen een noodzakelijk kwaad. Laat ik daar een stelling tegenover zetten: ware spiritualiteit onderscheidt zich vanwege een ethiek die zich oriënteert op het recht op leven ook van de, actueel gezegd, economisch onbruikbaren.

De criteria van echte mystiek zijn die van een ware levensethiek. Hoe onschuldig zijn wij, die nog nooit een kalashnikov van dichtbij hebben gezien en mijmeren bij het geruststellend groen van onze monitor? Luisteren naar favoriete feel good muziek bij een kalmerend theelichtje?

Is vredelievend hetzelfde als vredebrengend? Wat moeten we met de gedachte dat er gewapende strijd nodig is om vrede te brengen? Wat zijn precies de verschillen tussen Pax Americana en Pax Islamica? En staan die noodzakelijkerwijs tegenover elkaar? De Pax Americana koestert een vijandsbeeld en heeft Starwars nodig. Maar voorlopig beschikken ze nog over de moslimwereld als nieuwe vijand. Een moslimwereld van ketters van het seculiere consumentisme en van ontkenner van het bankwezen met de globale rentevoet die een belangrijk deel van de Derde Wereld tot eeuwige schuldenaar heeft verklaard. Een wereld die dus deel is van het assertieve deel van de mensheid die de grondstoffen opeist die worden gestolen uit de grond waarop zij is geboren.' (geciteerde tekst: naar Dorothee Sölle)

Commentaar op het interview Farid Achahboun

F.A. is één van de zeer zeldzame Marokkanen is die heel duidelijk als moslim zijn mond opentrekt met zijn beargumenteerde pittige opinie over politiek in Nederland en over de Nederlandse politiek in het Midden Oosten. Hij schrijft daarover al jaren in Maghreb Online en staat daartoe in zijn stad Den Haag van tijd tot tijd in contact met leden van de 2e kamer. Dat leverde hem een onterechte berisping op van Geert Wilders in NOVA en daarna een rechtszaak. Ook de centrale rol van zijn vader bij diens eer-

tijds uniek initiatief tot 'herdenking van de in de tweede wereldoorlog gevallen Marokkanen' in Capelle - nu bij stadsbesturen in gretig gebruik - mag worden vermeld.

Gemakshalve zal ik in mijn commentaar beide heren als Ron Haleber en Van Bommel aanduiden. Op verzoek van R. Halaber heb ik het interview met de heer van Bommel gelezen.

Om eerlijk te zijn had ik moeite met het artikel. Deels vanwege het beeld dat ik van de heer Van Bommel voorheen had - en de harde en generaliserende stellingname die hij hier in dit interview inneemt. Het ene standpunt stemt duidelijk niet overeen met het andere. Ik vroeg me tijdens het lezen van het interview dus een paar keer hardop af, wat er met VB de afgelopen jaren toch gebeurd is.

Ik kende hem voorheen van zijn stukken en interviews op TV als een gematigde moslim die in goed en duidelijk Nederlands vragen over de islam beantwoordde zonder er een geheel eigen wending aan te geven. In het interview valt me daarom een aantal zaken op. Vooral de vraag die RH stelde: "of de islam zal seculariseren?". Het antwoord van VB was: "ik ben bang van niet". Ik ben daarover verbaasd en vraag me af waarom een moslim daar eigenlijk bang voor zou moeten zijn?

Verder vind ik het dat begrip 'fundamentalistische jongeren', vaag gedefinieerd wordt en dat het soms ten onrechte in een bepaalde vraagstelling

wordt gebruikt. Wat is nou een fundamentalistische jongen? Wat maakt hem of haar fundamentalistisch? Geldt deze vage definitie van het fundamentalisme zoals VB die in het interview gebruikt niet voor alle religies en levensvisies? Ik vind het jammer dat VB geen afstand neemt van definities die men enkel op moslims tracht te projecteren.

Wat betreft de jongeren waar VB mee in discussie gaat, kan ik, gezien de houding jegens moslims in Nederland, begrijpen dat ze zich defensief opstellen en inderdaad elke vers en elke fatwa tot op de letter verdedigen... Maar maakt dat per se van een jongere een fundamentalist? Ik dacht van niet. Kortom, dit is mijn commentaar op de trend van het interview, zonder dat ik al te veel op details wil ingaan.

VB voelt zich mijns inziens, waarschijnlijk vanwege de harde confrontatie tussen allochtone moslims en de autochtone Nederland-se bevolking, in een hoek gedreven. Hij lijkt me daardoor niet alleen van mijn persoon vervreemd, maar ook van vele andere moslims. Alleen al uit dit interview meen ik op te maken dat VB meer op een sekteleider is gaan lijken, dan dat hij kan fungeren als spreekbuis voor welke moslim groepering dan ook. Dat maakt van de man niet een mindere moslim of iets dergelijks, maar door een dergelijke positie in te nemen, en door zulke bewoordingen te gebruiken, plaatst hij zichzelf volgens mij

mij buiten de wereld van vooral de jonge moslims.

Wat betreft die agente uit Amsterdam, ik ken haar toevallig ook. Maar haar visie wil nog niet zeggen, dat anderen het fout zouden doen. Enfin, voorzover mijn commentaar.

Wat seks betreft is de islam duidelijk. Een vrouw mag zelfs scheiden wanneer haar man haar niet genoeg seksuele voldoening geeft. Orthodoxe joden daarentegen mogen tijdens de seksuele daad geen lichaamscontact hebben en slapen in hun pyama. Anno 2004 welteverstaan.

Als ik imaam VB, die als autochtoon tot de islam overging, eens met iemand anders mag vergelijken, dan wil ik nog wel eens een persoon ontmoeten die tot het jodendom bekeerd is en zich rabbijn mag noemen en die zich met zulke krachttermen en hautaine houding over het jodendom en joodse opvattingen over seks uit. En die dus mijns inziens in die godsdienst zijn eigen mening als feiten van een zogenaamde deskundige propageert...?

P.S. By the way, het antwoord op de vraag die bij VB opkomt, of moslims zich ook van het geloof zullen afwenden: Volgens de islam zal uiteindelijk naast de boodschap aan Abraham en Jezus ook de laatste boodschap aan de profeet Mohammed (vznh) door de meerderheid van de mensheid naast zich neergelegd worden. Specifiek wordt gesteld dat er vande oemmah, die zich in meer dan 13 groepen zal splitsen, er uiteindelijk maar een klein groepje moslims zal overblijven.

Reactie van A. van Bommel

Waarschijnlijk bedoelt Achahboun -ik zal hem voortaan dan maar A. noemen- niet dat ik in het interview tegenstrijdige standpunten inneem, maar dat die twee beelden van VB voor hem niet kloppen of een paradox vormen, of iets dergelijks.

Om te beginnen vind ik dit inhoudelijk een interessantere reactie dan ik doorgaans krijg. Als ik de kritiek op mijn persoon en op mijn stellingname in in het interview goed begrijp, dan zijn er twee VB's: een vroegere, gematigde en traditionele VB die zonder 'er een geheel eigen wending aan te geven' vragen over 'de islam' beantwoordde en een huidige VB die met een harde generaliserende stellingname aangeeft dat er 'iets met hem is gebeurd'. Inderdaad ben ik nu 37 jaar geleden tot de islam overgegaan en het zou mij verbazen als er in die tijd niets met mij was gebeurd.

Zowel bij de eerste als bij de tweede generatie Turkse en Marokkaanse moslims die ik vanaf de jaren zeventig heb leren kennen merk ik een volledige stilstand; een 'rust op de plaats' als het over 'de islam' gaat. Misschien is het moreel en spiritueel wel comfortabel om in een soort 'moslimpark' te geloven, zoals werd geschetst door een van die merkwaardige imams in NOVA. Een park met gesluierde vrouwen en getulbande mannen met een hek tussen hen en die boze heidense buitenwereld. Maar de islam predikt geen eilanddenken. We staan midden in het leven en we dienen de discussie aan te gaan en op open wijze te communice-

ren met iedereen. Het communicatie vacuüm dat we met z'n allen hebben gecreëerd, wordt duidelijk uit het TNS NIPO onderzoek dat in opdracht van de Volkskrant werd uitgevoerd: "Nederlander ziet moslim niet staan". We hoeven ons niet door dat soort onderzoeken en de artikelenreeks die eruit voortkwam te laten regeren, maar het is een signaal.

Waarmee we zijn aanbeland bij het punt dat ik mij in een hoek gedreven zou voelen vanwege de harde confrontatie tussen allochtone moslims en autochtone Nederlanders. Geenszins. Die confrontatie vindt namelijk helemaal niet plaats. Daar waar niet wordt gecommuniceerd, vindt ook geen confrontatie plaats. Er is geen contact tussen die twee partijen. Beide koesteren een idee over de ander zonder met elkaar van ideeën te wisselen. Vroeger ben ik inderdaad een paar keer - onder andere bij de Rushdie affaire - boven komen drijven als woordvoerder van 'de moslims'. Kort daarna heb ik op een bezinningsbijeenkomst in Rotterdam, waarvoor 'de moslims en de vertegenwoordigers van moslimorganisaties' waren uitgenodigd, bekend gemaakt dat ik dat nooit meer zou willen zijn. Juist omdat het niet meer mogelijk was voor mij om nog langer 'de moslims' of 'de islam' te vertegenwoordigen. Tot irritatie van een aantal moslimleiders heb ik toen en later getracht het begrip 'kwalitatieve vertegenwoordiging' in te voeren. Dit in tegenstelling tot het begrip 'kwantitatieve vertegenwoordiging'. Dat is geen hautain of sekteleider-gedrag.

Het is om aan te geven dat je niet alles maar over 'de islam' mag zeggen als je een grote achterban hebt. Het gaat ook nog over inhoud.

Binnen dit punt past ook de verdediging van moslimjongeren die elk vers van de koran en elke fatwa alsmaar verdedigen. De verdediging van de verdediging. Inderdaad lijkt het mij gezond als er verandering optreedt in het denken van jongeren die alsmaar 'de islam' aan het goedpraten zijn tegenover boze geesten die hun mooie goede geloof aanvallen. Het gaat er niet om dat zij verzen van de Koran of fatwa's moeten veranderen. Hoewel fatwa's ook mensenwerk zijn. Het gaat erom dat moslimjongeren in de gaten krijgen dat zij de menselijke interpretatie ervan door dik en dun aan het verdedigen zijn en zich niet met de werkelijke betekenis bezig houden. Er is een gebrek aan zelfkritisch en zelfreflectief denken bij moslim jongeren. Ook is er nauwelijks of geen sprake is van een persoonlijke gewetensfunctie bij diezelfde jongeren. Ze hebben daarentegen wel behoefte om alsmaar van buitenaf aangereikt te krijgen wat er nou wel of niet is toegestaan door 'opa mufti'. Dit alles zou iemand als Achahboun junior zeer moeten verontnemen.

Ik ben het met hem eens dat het begrip fundamentalisme niet voldoende is gedefinieerd en dat het van toepassing is op alle levens- en wereldbeschouwingen. Op dit moment staan op het wereldtoneel de godsdienstige fundamentalisten vaak tegenover de seculiere fundamentalisten.

Dan de vraag 'of de islam zal seculariseren' en mijn antwoord 'ik ben bang van niet'. Dit interview bestaat uit een enorme hoeveelheid tekst en er is behoorlijk in geschrapt. Ondanks het feit dat dit een zeer korte samenvatting is van wat ik heb gezegd, neem ik wel de verantwoordelijkheid voor die tekst. Wanneer ik zeg: 'ik ben bang van niet' betekent het niet dat ik letterlijk ergens bang voor ben. Het is een manier van spreken waarmee ik bedoel dat ik het buitengewoon zorgelijk vind en misschien zelfs wel rampzalig dat moslims moreel en intellectueel in een isolement verkeren waarin ze steeds verder verzeild raken. Dit komt mede omdat er alleen maar geoordeeld wordt vanuit de moslimgemeenschap en er vrijwel uitsluitend normerend wordt gedacht en gesproken, als het over de gesecculariseerde wereld en het verschijnsel secularisatie zelf gaat. We dienen de handschoen op te pakken en na te gaan hoe we ons als moslims tot secularisatie moeten verhouden. De islam heeft een belangrijke bijdrage te leveren aan de mondiale problematiek, maar die komt op geen enkele wijze over het voetlicht.

Ma'a salâma, Abdulwahid

Marokkaanse jongeren en dialoog

Harm Korfker

Over de christelijke houding in de dialoog met Marokkaanse tweede generatie jongeren en hun 'nieuwe islam'

Inleiding

In de hedendaagse Nederlandse samenleving lijken vooral de tweede-generatie Marokkaanse jongeren zich sterk te identificeren met de islam. In tegenstelling tot de eerdere verwachting dat de aanhang van de islam onder invloed van de secularisatie wellicht af zou nemen, lijkt de islam onder deze jongeren sterk te leven. Het onderzoeksrapport 'Islam in de multi-culturele samenleving' (IIMS) – waarin verslag wordt gedaan van onderzoek naar de opvattingen, houdingen en oriëntaties van Marokkaanse jongeren – bevestigt deze waarneeming. Zo stelt men: 'Over het algemeen is in dit onderzoek een hoge betrokkenheid van Turkse en Marokkaanse jongeren op de islam en de moslimidentiteit vastgesteld. De islam blijkt niet alleen aantrekkelijk voor lager opgeleide en eerste-generatie allochtone jongeren, zoals wel eens wordt gedacht. Integendeel, de resultaten wijzen op een 'nieuwe' islam in de maak, die ook op hoger opgeleide en tweede-generatie jongeren een grote aantrekkingskracht uitoefent.' Naar aanleiding van deze constatering wordt in dit essay de m.i. noodzakelijke interreligieuze dialoog met deze groep jongeren onder de loep geno-

men. Hoofdvragen in deze: Zijn er zaken van invloed (een oorsprong) aan te wijzen aangaande de toenemende identificatie met de islam onder Marokkaanse tweede-generatie jongeren; welke invloed hebben deze toenemende identificatie en haar oorsprong op de interreligieuze dialoog; en, hoe dient men vorm te geven aan de christelijke houding en doelstelling in dit kader? Nog opgemerkt dient te worden dat in de veelheid aan zaken van invloed vooral gezocht wordt naar punten die relevant zijn met betrekking tot de houding in de interreligieuze dialoog. Een streven naar compleetheid is niet aan de orde, noch haalbaar.

Overleven tussen wal en schip

Wanneer gezocht wordt naar zaken die van invloed zijn op de toenemende identificatie, dan dringen zich al snel de problemen aan ons op die in de leefsituatie van de Marokkaanse jongeren een dagelijkse realiteit vormen. In dit kader kan ten eerste gewezen worden op het *interne conflict* dat ontstaat bij het opgroeien temidden van twee zeer verschillende culturen. De jongeren moeten zich bewegen tussen de traditionele cultuur van thuis en de gesecculariseerde cultuur van de Ne-

derlandse Maat-schappij. Dit levert verschillende problemen op. Allereerst zijn er de westerse waarden die grof indruisen tegen de waarden die men van huis uit meekrijgt. Marokkaanse vaders bedienen zich veelal van de 'psychologie van de angst' om hun kinderen tegen de 'westerse verloeder- ring' te wapenen: 'Allah ziet je over- al'. Deze 'weerbaarheids tactiek' is allerminst vruchtbaar; zij leidt onder de jongeren eerder tot isolatie of ex- cessen dan tot daadwerkelijke asserti- viteit.

Een ander probleem is de druk om te assimileren die vanuit de Nederlandse maatschappij op de jongeren afkomt. Deze druk dwingt hen gevoelsmatig om de traditionele cultuur van hun ou- ders af te zweren; alleen door volledig te vernederlandsen kun je een zekere sociale status bereiken en respect af- dwingen. Aan de Marokkaanse cul- tuur kleeft immers minderwaardig- heid. Dit plaatst de jongeren voor een pijnlijk dilemma waarbij slechts uit twee kwaden gekozen kan worden.

Ten tweede kan gewezen worden op de *maatschappelijke en sociale ach- tergesteldheid*. De ouders van jonger- en zijn veelal analfabeet, beheersen de Nederlandse taal niet of matig en hebben in het geheel geen maatschap- pelijke status. De jongeren moeten als het ware onder aan de maatschappelij- ke ladder beginnen zonder enige op- stap vanuit hun achtergrond. Als ze zich eenmaal op die maatschappelijke

ladder bevinden, is er zowel weerstand van onder als van boven. Onder aan de 'trap' worden ze vaak belemmerd door de afkeurende houding van de eerste generatie, die carrière vereenzelvigd met verwesterlijking. Boven aan de trap is de weerstand des te sterker naarmate ze worstelen met een nega-

tief beeld dat in de loop der tijd is ont- staan.

Aan de hand van de uiteenzetting van deze cruciale problemen, die de leef- situatie van de jongeren kenmerken, kunnen we gaan kijken naar aankno- pingspunten voor de eerder geconsta- teerde toenemende identificatie met de islam.

Nieuwe islam

Allereerst kijkend naar het culturele conflict, zien we dat de zogenaamde

‘nieuwe islam’ die zich onder de jongeren ontwikkelt, sterk wordt bepaald door de keuzes die de jongeren zelf maken. De jongeren oriënteren zich meer op de zuivere wetten uit de Koran en de hadith dan op de tradities van hun ouders. Zij denken goed na over wat en waarom zij geloven en kiezen zeer bewust voor de islam. De ‘nieuwe islam’ biedt op deze manier een nieuw moreel kader dat op een adequatere wijze antwoord geeft op de vraagstukken waar de jongeren mee geconfronteerd worden in de westerse samenleving. Dit biedt de mogelijkheid om daarin een positie in te nemen gebaseerd op eigen overtuiging. Daarnaast lijken de jongeren in de islam ook een veilige middenpositie te vinden, waar ze zich op legitieme wijze kunnen opstellen tussen de traditionele cultuur van de ouders en de westerse cultuur van de Nederlandse samenleving. De moslim identiteit van de ‘nieuw islam’ laat ruimte voor de traditionele cultuur van de ouders, maar biedt daarnaast de vrijheid voor assimilatie aan de Nederlandse samenleving waar dat wenselijk c.q. noodzakelijk is.

Vervolgens kijkend naar de *sociale en maatschappelijke achtergesteldheid* dan valt op dat de ‘nieuwe islam’ zich kenmerkt in haar grotere extraversie; zij is gericht op publieke expressie en erkenning. Tegenover de minderwaardigheid van de Marokkaanse achtergrond vormt zich in de ‘nieuwe islam’

een roep om erkenning. Het IIMS formuleert het aldus: ‘Zo staat de moslim identiteit in de eerste plaats voor een claim op (gelijk)waardigheid en erkenning als reactie op de beperkte kansen en rechten die samenhangen met de minderheidspositie van Turkse en Marokkaanse jongeren in de Nederlandse samenleving.’

We kunnen concluderen dat de toenemende identificatie met de islam onder Marokkaanse tweede-generatie jongeren geworteld is in een context van culturele, sociale en maatschappelijke problemen. De islam biedt in deze moeilijke context een onmisbaar houvast voor de jongeren.

Met deze conclusie proberen we niet de zogenaamde ‘nieuwe islam’ te reduceren tot een vlucht uit deze moeilijke context. De invloed van die context verdient echter wel de aandacht; mede om de christelijke houding en doelstelling te bepalen in de interreligieuze dialoog.

In beweging horen en zien

In de bezinning op de christelijke houding en doelstelling in de interreligieuze dialoog met tweede-generatie Marokkaanse jongeren, dient men zich bewust te zijn van de problemen in de leefsituatie van deze jongeren. Dit bewustzijn leidt tot een waarlijk zien en horen. Alleen op die manier kan er een houding en doelstelling ontstaan die een bewogen karakter draagt; het

bewogen karakter dat de Christus, die men vertegenwoordigt, eigen is: 'Toen Hij de scharen zag, werd Hij met ontferming over hen bewogen, daar zij voortgejaagd en afgemat waren, als schapen die geen herder hebben.' (Matt 9.26) Het zijn deze ontferming en bewogenheid die m.i. nodig zijn om op verantwoorde basis een christelijk aandeel te leveren aan de interreligieuze ontmoeting met de Marokkaanse jongeren.

Angst voor de islam

Als we de gemiddelde christelijke houding jegens moslims in ogenschouw nemen dan lijkt de emotie van angst over het algemeen allesbepalend: christenen voelen zich bedreigd door de opkomst van de islam in de Nederlandse samenleving. In de geschiedenis heeft de kerk de islam over het algemeen als aartsvijand bestempeld, hetgeen mede heeft geleid tot de verschrikkingen van de kruistochten. De islamoloog Ida Glaser spreekt in het kader van de christelijke houding over een 'islamofobie': de angst voor de islam heeft in de loop der tijd geresulteerd in een zekere verblinding en verlamming in de houding van de christenen tegenover moslims. Deze houding van angst dient overwonnen te worden om enerzijds tot een noodzakelijke verbreding van de dialoog te kunnen komen, en anderzijds ruimte te creëren voor het bewogen karakter. Glaser geeft aan dat christenen moeten

beseffen waar 'het ongemakkelijke gevoel tegenover moslims' vandaan komt. Men moet zich bewust worden van de rol van de geschiedenis om te begrijpen waar de angst zijn oorsprong vindt: 'Pas als christenen goed omgaan met het 'gezamenlijke verleden', en een poging doen om moslims te begrijpen, kan er een band van vertrouwen ontstaan'

In de verdere bezinning op de christelijke houding in relatie tot de situatie van de Marokkaanse jongeren geven de punten die David J. Bosch aanreikt met betrekking tot de interreligieuze dialoog een goede handreiking. Bosch heeft aangaande de christelijke houding gewezen op een zevental belangrijke punten. We lichten er die punten uit die in deze context de meeste aandacht verdienen.

Nederigheid

Het eerste punt waarop gewezen moet worden, is 'nederigheid'. Bosch stelt dat nederigheid hoort bij de christelijke houding in de interreligieuze dialoog. Hij voert hierbij aan dat nederigheid eigen is aan de aard van het christelijk geloof en dat het daarnaast een expressie van berouw is voor de grote verschrikkingen die het christendom in het verleden heeft voortgebracht. Toegespitst op de situatie van de Marokkaanse jongeren voorkomt nederigheid dat er een sfeer van rivaliteit ontstaat in reactie op de sterke profilering van de moslim identiteit onder de

jongeren. Het is een vorm van bescheidenheid die ruimte creëert om begrip te krijgen voor deze sterke neiging tot profileren en de oorzaken ervan; een begrip dat noodzakelijk is om niet in het eerste stadium van de dialoog te stranden.

Erkenning met het hart

Een tweede punt waarop gewezen moet worden is 'erkenning'. Bosch stelt dat men gewillig moet aanvaarden dat verschillende religies vreedzaam naast elkaar kunnen bestaan, en dat er geen dialoog mogelijk is wanneer men weezin koestert voor de denkbeelden van de ander. Ontkenning moet veranderen in aanvaarding. Door de jongeren te aanvaarden, door hun geloof te erkennen, en door interesse en respect te tonen kan men aan de jongeren laten zien dat zij waardevol zijn. Zo kan men hun de hand reiken in hun worsteling om omhoog te krabbelen uit de 'put van minderwaardigheid'. Tevens kan men laten zien dat er ruimte is voor hun eigenheid. Bosch noemt deze 'erkenning' geen zaak van het verstand, maar een zaak van het hart. Hij treft hiermee een essentieel punt: rationele 'erkenning' communiceert namelijk geen echte waardering.

Toewijding

Een derde en laatste punt dat in dit kader belicht moet worden, is wat Bosch de 'toewijding' noemt: 'Dialoog bete-

kent getuigen van onze diepste overtuigingen, tijdens het luisteren naar die van onze naaste.' In de interreligieuze dialoog dient men het getuigenis van Christus niet te verloochenen noch af te zwakken. Dit getuigenis is juist de inspirator van de christelijke houding; een houding die getuigt van de liefde en bewogenheid van Christus, verleent getuigende woorden kracht en behoedt de woordelijke getuigenis voor provocaties. Daarbij is het een gegeven dat het vasthouden aan een unieke christelijke overtuiging meer respect afdwingt bij de moslim, dan het loslaten daarvan.

Doelstelling van de dialoog

Ten slotte rest ons nog de bezinning op doelstelling van de interreligieuze dialoog met de Marokkaanse tweedegeneratie jongeren uiteen te zetten: de vraag naar wat men bereiken wil. Bosch's 'luisteren tijdens het getuigen' geeft in feite de essentie weer. De eerste doelstelling moet volgens mij liggen in wederzijdse acceptatie en begrip. Door naar elkaar te luisteren ontstaat er ruimte voor acceptatie en begrip. Men gaat de ander, zijn overtuiging, zijn dromen zien maar ook zijn problemen en komt vervolgens tot een zekere herkenning. Op die wijze worden oude stigma's doorbroken en gaat de weg open voor een daadwerkelijk liefhebben van elkaar als naaste. De tweede doelstelling is samenwerken aan het herstel van het gebroken zelfbeeld van de jongeren, dat temidden van de problemen is ont-

staan. Christus' wezen en wandel is doordrongen van een verlangen naar herstel van gebrokenheid. Het christelijke getuigenis dat in de interreligieuze dialoog met deze Marokkaanse jongeren zal klinken, moet m.i. eveneens doordrongen zijn van dit verlangen.

Conclusie

We hebben kunnen concluderen dat er verschillende invloeden zijn aan te wijzen in de toenemende identificatie met de islam onder Marokkaanse tweede-generatie jongeren. In de bestudering van de achtergrond van de jongeren gaat hun wereld open en wordt zichtbaar waar de jongeren dagelijks mee worstelen. Voor de christelijke houding en doelstelling is de nadruk gelegd op de bewogenheid; een bewogenheid die het christelijke getuigenis eigen is, en die ontstaat door erkenning van de leefsituatie van de jongeren. De toenemende identificatie geeft niet alleen blijk van een toenemende religiositeit, maar geeft tevens een signaal af over de problemen die onder de jongeren spelen; problemen die we in onze benadering van de jongeren niet mogen negeren. Een christelijke houding die geen oog heeft voor de problemen van de ander schiet bij voorbaat tekort.

Bronvermelding

K. Phalet, C. van Lotringen, Han Entzinger Ercomer, *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van*

jongeren in Rotterdam Universiteit Utrecht, 2000.

D.J.Bosch, *Transforming Mission. Paradigm shifts in theology of mission*. (Orbis Books, Maryknoll, NY 1993⁷: 474-489

Begrip Moslims Christenen, Cura Migratorium, Den Bosch, april & oktober 2001

Interview met imam Abdulwahid van Bommel door Ron Haleber. Ron Haleber (zie artikel in dit nummer)

Van kerkbank tot gebedsmat. Nederlands Dagblad 21-11-2003

Verleden belemmert ontmoeting moslims. (Nederlands Dagblad 24-11-2003)

In het huis van de Islam. Henk Driessen, red. (Uitgeverij Sun, Nijmegen 1997) pag. 388-417

Hard integratiebeleid leidt tot tribalisatie, Martin de Koning (antropoloog aan VU Amsterdam)

http://onderzoekspaginas.blogspot.com/2004_02_01_onderzoekspaginas_archive.html

Mijn struik

Mohammed Aynan vroeg ons bijgaand verhaal te publiceren. Hij had het 'brief aan mijn vader' willen noemen. Vorig jaar won hij de aanmoedigingsprijs voor de "El Hizra" literatuurprijs

Vader, zo noem ik je het liefst in het Nederlands, dat geeft de onmetelijke kilte die er tussen ons is beter aan. De afstand die lang, heel lang geleden tussen jou en mij is gegroeid. Jou pa noemen zou een grove leugen zijn. Ik weet niet precies wanneer onze breuk ontstaan is.

Het moet begonnen zijn toen ik bemerkte dat jij zo een beetje alles harâm vond wat leuk was. Knikkeren, schoolreisje, TV kijken, Sinterklaas, Oud en Nieuw, verjaardagen en zelfs Nederlands spreken. In dit alles en veel meer herkende jij de verlokkingen van de duivel en stonden daarom garant voor een enkeltje hel. Ik deed stiekem aan dit alles mee om jou niet boos te laten worden om zo een stukje hel op aarde te voorkomen. Ook zag ik dat ik niet je oogappel was en jij dit niet onder stoelen of banken stopte. Waarom had je zo een afkeer van me? Was het omdat ik te soft was voor een jongen? Was het omdat ik zoveel moeite had om de verzen uit mijn hoofd te leren van ons heilige onbegrijpelijke boek, de Koran, waar jij zo prat op ging. Maar ik wel met zoveel vlijt over de Bijbel kon vertellen? Was het daarom dat je altijd paraat stond met een blik

vernederingen als ik weer terug kwam van een klassenfeest, verjaardags - partijtje of bij een vriend had gelogeed? 'Zo, heb jij je weer tegoed gedaan aan varkensvlees? Goed het wijnglas geheven met die Irumajen? Lekker de nacht door gebracht met Nederlandse meisjes en jongens.' Om maar eens een paar van je onvergetelijke oneliners op te noemen. Op dit soort momenten zakte de moed mij niet in de schoenen, maar de grond in, mijn lichaam uit. Bij elke vernedering voelde ik me verschrompelen tot een angstig hoopje onreinheid.

Het was in deze tijd dat ik het verbond sloot met mezelf om deze aantijgingen voor altijd te blijven koesteren. Ja, koesteren want zij zouden de haat voeden die zich binnen in mij genesteld had als een onkruid. In plaats van mij te laten verstoten was ik je een stap voor en heb ik jou verstoten. Ik praatte zo min mogelijk met je en ontweek je des te meer. Je woorden werden inhoudsloos voor me, ik vond alles best wat je zei. Je was toch niet langer mijn papa. Alles wat je deed was slechts voeding voor mijn bittere kruid. Zoals al die tijd dat ik TV moest kijken zonder geluid omdat jij zonodig de Koran hardop moest

reciteren. Het verbod om al die leuke heidense feesten mee te vieren. Ook jaren later toen ik via jouw schotel moest vernemen dat ze in Marokko wel degelijk gewoon verjaardagen vierden en me zo bedrogen voelde. Je zult je vast afvragen waarom ik dan nooit van huis ben weggelopen en je tirannie keer op keer weer doorstond. Ik kon, wilde en durfde het niet. Zoals ik aan het begin had gezegd, was ik misschien een softie en had ik hier te weinig lef voor. Of weerhield het laatste schrijtje zelfrespect dat ik had me hiervan. Ik moet toegeven dat ik ontzag had voor degenen die hier wel de moed toe hadden. Maar het ging vaak snel bergafwaarts met deze jongeren. En de eerste verhalen over prostitutie en loverboys deden de ronde. Ik was ervan overtuigd dat jij mijn destructie tot doel had verheven en als ik van huis zou weglopen zou je gewonnen hebben, dit nooit. Ik wilde wel van huis weg maar dan met jouw hulp, want alleen kon ik het niet. Het beste wat je ooit gedaan hebt, was in mijn uitgezette val lopen en mij het huis uitjagen. Het was zo soepel en snel gegaan dat ik het nauwelijks kon geloven. Ik had me, zonder het iemand te vertellen, ingeschreven bij een studentenkamerbureau. Toen ik eindelijk een kamer kreeg en de sleutels had opgehaald, was het, zo lichtontvlambaar als jij was, afwachten op de eerstvolgende aanleiding voor een driftbui, die je in

de Hulk veranderde. Haast traditiegetrouw kwam je op me af en rende ik volgens vast repertoire naar buiten. Alleen keerde ik deze maal niet meer terug. Weer was ik je te snel af. Mijn vrijheid zou je mij nooit kunnen verwijten want die heb ik met jouw zegening gekregen. Toen je de bezwerende formule *chra geffi a je chra acham jemesh* uitsprak. Wat letterlijk zo nietszeggend is als: 'Verlaat me en moge je moers stek ook een verlaten plek worden.' Ik was door het dollen heen. Er zou een nieuwe era voor mij aanbreken. Mijn wens was niet langer jou in een rolstoel te zien. Een symbiose van mijn angst en haat. Jij met je eeuwige *haramisme* kon gaar koken in je eigen hellesop. Want jij gelooft in een haatdragende God die straft en die we moeten vrezen. Ik niet. Ik ben wel bereid te geloven in een liefdevolle vredelievende God die vergevingsgezind is. Ik kon nu op zoek gaan naar mijn eigen geluk en jou vergeten. En alles wat jij zo verafschuwde, zou bij mij weelderig vloeien. Het eerste wat ik deed was de grootste kerstboom kopen die er te krijgen was. Spoedig volgde een drankvoorraad waar je U tegen zou zeggen. Het onkruid dat in mij was, kon nu verdelgd worden. Het had geen nut meer.

Hoezeer ik het ook probeerde dood te roken, te verdrinken met oeverloze sloten bier, te vergifigen met de sterkste likeuren uit alle windstreken:

tequila, triple sec dat ik alleen binnen kon houden met zout en citroen, Bombay gin, aqua fit uit Scandinavië en zelfs het meer dan eeuw verboden absint in een kelder in Amsterdam, dat mij nog een maagzweer bezorgde, deze struik wilde maar niet verdorren. Dit bittere kruid had van mij een bitter persoon gemaakt en ik begon te lijken op wie ik het meest verafschuwde. Jouw bekrompen- en kortzichtigheid tegenover mij waren nu de mijne geworden ten opzichte van jou en alles wat me aan jou deed denken. Zelfs je driftbuien begonnen zich in mij te manifesteren. In de ogen van de mensen op wie ik driftig werd, herkende ik een glimp van mijn angst. Als er ergens iets hard omviel of ik hoorde iemand op straat schreeuwen, kroop ik uit angst en niet van schrik ineen. Ik dacht dan even dat jij weer in de Hulk veranderd was. Wanneer ik naar het ouderlijk huis belde en jij opnam, werd ik weer het verschrompelde hoopje onreinheid van toen. Ik wilde dit alles niet meer. Ik was juist van huis weggegaan om me van jou te verlossen.

In wat alcoholisten een moment van helderheid noemen, maar ik geef de voorkeur aan het woord verstandsverbijstering, begreep ik het. Ik was vergeten dat onkruid niet verging. Deze haat moest met wortel en al uitgerukt worden. Zoveel begreep ik wel. Ik wist ook dat dit de zwaarste opgave in mijn hele leven zou worden.

Ik moest je vergeven. Maar hoe?

Je had de aanpak van luchtig optimisme zeg maar: 'Ach, het had altijd erger gekund.' Dit werkte niet, het was te luchtig. Dan de methode van selectief positivisme. Dit hield in dat ik zelf ging beseffen wat ik allemaal aan jou te danken had ('danken' zonder ironie want ik was positief bezig). Zonder jou zou ik nu nog steeds in Marokko zitten. Zonder jou zou ik mijn moedertaal, het Riffijns, niet zo vloeiend spreken, want bij gebrek aan Arabisch was dit de enige toegestane taal thuis. Zonder jou zou ik de muziek van Oosterse meesters als Farid el Atrache, Abdel Halim Hafez en Oum Keltoum nooit zo gewaardeerd hebben. Een geheime LP-collectie van je van vóór 'onze tijd', waar ik heimelijk naar luisterde als je weg was. Ook hoefde ik niet een groot gedeelte van het loon van mijn bijbaantjes aan je af te staan. Dit in tegenstelling tot veel Marokkaanse leeftijdgenootjes die daar steen en been tegen mij over klaagden tijdens de koranles in het weekend. Zonder jou zou ik niet geboren zijn. Terug bij af! Dan de methode van inleving. Vader, hoe ben je geworden tot wat je bent? Wat moesten ze jou wel niet aangedaan hebben toen jij jong was? Je hebt de hongerjaars (1940-45) meegemaakt heb ik gehoord. Vier kinderen van wie er drie zijn gestorven. 'Je vader, m'n jongen, heeft levenskracht,' had oma me een keer

gezegd. 'Ja, dat weet ik, hij barst ervan als hij die Hulk is.' Zo kreeg ik ook te horen dat je liever naar school ging dan meehielp op het land en hierom regelmatig verjaagd werd door jouw vader. Zijn keiharde credo luidde: 'Geen eten en onderdak voor wie niet mee ploetert op het land.' Je sliep 's nachts stiekem in de stal bij gebrek aan een kamerbureau in de Rif, daar voedde jij je door je mond aan de tepel van een koe of geit te zetten en te drinken.

Hoezeer ook deze laatste methode mij met medelijden vervulde, mijn verbond met het kwaad kon er niet door gebroken worden. Misschien omdat jou ook kwaad is aangedaan en je nu eenmaal kwaad niet met kwaad kunt verdrijven. Begrijp me goed, vader, ik vergeef je niet uit medelijden noch in naam van de lieve vrede, maar uit puur egoïsme, ik wil verder. Ik heb gezien hoe haat mensen te gronde kan richten. Een zanger wiens stem mij volledig bekoorde en in zijn macht greep toen ik hem hoorde zingen in de absintkelder, wantrouwt platenmaatschappijen omdat hij er een keer door opgelicht is. Hij heeft me verteld dat hij nooit meer een muziekstudio zal binnentreden of een podium zal bestijgen. Ik had hier graag de namen van een aantal grote denkers opgesomd die mij tot een oplossing zouden hebben gebracht. Of een metafysische rede gehouden over hoe ik mijn oplossing gevonden had. De

naakte waarheid is echter dat tijdens het kijken van een film van mijn favoriete genre, science fiction, mij de oplossing op een blaadje werd aangereikt. Ik hoorde een klein groen mannetje met punt oren en lichtsabel vertellen over hoe haat wordt geboren uit angst en haat op haar beurt weer leidt tot kwaad.

Ik had niet verwacht dat Star Wars mij meer licht zou laten zien dan de lichtsabels van Jeddi's. Maar deze groene dwerg had mij wel laten inzien dat ik niet meer bang voor je moest zijn om je te kunnen vergeven. Lagen de wortels van mijn verbond immers ook niet in angst? Ik weet niet of ik op een dag niet bang voor je kan worden, vader. Maar voor het eerst in mijn leven wil ik dat ik op je lijk, want ik hoop dat ik een sprankje van jouw levenskracht heb meegekregen en dat dit mij in staat zal stellen om mijn angst van me af te zetten. Ik zal je dan vertellen over de Verlichting, de Franse Revolutie, Willem van Oranje en mijn reis naar Israël. En ik wil alles weten over jouw jeugd, je bedevaartstocht en je reis naar Egypte en Palestina, en veel meer. Op een dag zullen we zij aan zij lopen in een anti Amerika, nee sorry anti-Bush demonstratie. Dan zal deze Toren die tussen ons in staat instorten en zullen we weer dezelfde taal spreken en elkaar begrijpen.

De heldere Arabische taal, onbegrijpelijk maar wonderschoon

Jan Jaap de Ruiter

De talen van de Heilige Schriften

De Koran maakt diverse malen melding van de Arabische taal waarin diens communicatieve functie bevestigd wordt: het doorgeven van de laatste boodschap van God aan de mensen in een duidelijke taal. Soera 16: 103 stelt, in de vertaling van Leemhuis (1989): *maar dit is duidelijke Arabische taal*. Een vergelijkbaar vers is dat van soera 26: 195: *in duidelijke Arabische taal*. De Arabische taal is het instrument bij uitstek voor het doorgeven van de boodschap van God aan de mensen zodat zij deze kunnen be-

grijpen. Soera 12: 2 zegt daarover: *Wij hebben het als een Arabische Koran neer gezonden; misschien zullen jullie verstandig worden*. Soera 39: 28 heeft een vergelijkbare strekking: *Een Arabische Koran die geen afwijking heeft; misschien zullen zij godvrezend worden*. Evenals soera 43: 3: *Wij hebben het tot een Arabische Koran gemaakt; misschien zullen jullie verstandig worden*.

Vers 3 van soera 41 verbindt de Arabische taal aan diegenen die begrijpen, dat wil zeggen aan diegenen die een positieve houding hebben om de boodschap van God te accepteren: *een boek waarvan de tekenen zijn uiteengezet als een Arabische Koran voor mensen die weten*.

Soera 20: 113 legt uit waarom de Koran in de Arabische taal is geopenbaard. Als de mensen zich realiseren wat de consequenties zijn als ze de goddelijke boodschap weigeren, onderwerpen ze zich aan de wil van God: *En zo hebben wij het neer gezonden als een Arabische Koran en Wij hebben er uiteenzettingen van dreigementen in gegeven; misschien zullen zij godvrezend worden of brengt hij voor hen een nieuwe vermaning*.

Soera 42: 7 verbindt de Arabische taal aan de inwoners van Mekka en omgeving met als doel hen te waarschuwen: *En zo hebben Wij aan jou een Arabische Koran geopenbaard, opdat jij de hoofdstad [Mekka] en wie er omheen wonen mee waarschuwt*.

Soera 46: 12: *En dit is een boek dat in de Arabische taal een bevestiging geeft, om hen die onrecht plegen te waarschuwen en als goed nieuws voor hen die goed doen*. In een laatste vers speculeert de Koran in soera 41: 44 over de gevolgen als de Koran niet in de Arabische taal maar in een vreemde taal zou zijn neergedaald: *En als Wij hem als een vreemdtalige Koran hadden gemaakt dan hadden zij gezegd: Waarom zijn de tekenen ervan niet uiteengezet? [Een]vreemdtalig [boek]en toch een Arabier[als gezant]? Deze gevolgen hebben een negatief karakter of ze verdienen in elk*

geval geen aanbeveling.

Het is opmerkelijk dat de Koran, het heilige boek van één van de drie grote monotheïstische godsdiensten, in de tekst zelf melding maakt van de aard van de taal waarin deze geschreven is: de Arabische taal. In het Oude Testament, heilig boek voor jodendom en christendom, wordt nergens gewag gemaakt van de gebruikte schrijftaal. Nergens staat dat de Tien Geboden in een Hebreeuwse taal zijn opgeschreven; nergens staat dat het Hebreeuws bij uitstek de ideale taal is waarin David zijn emoties in de vorm van de vele psalmen kon uiten. Slechts wordt er van David gezegd in 1 Samuel 16: 18 :*hij is een dappere held, een krijgsman, wel ter tale...* waaruit geconcludeerd mag worden dat David zijn klassieke beheerste en zich eloquent kon uitdrukken. Het is opmerkelijk maar in het Oude Testament wordt het woord taal, *lashon*, slechts één maal enigszins gespecificeerd. Het was de Babylonisch koning Assenaz die *enige Israëlieten liet komen, knapen zonder enig gebrek, schoon van uiterlijk, ervaren in allerlei wijsheid...* om hen -onder andere- *te onderwijzen in de geschriften en taal der Chaldeeën* zoals Daniël 1: 4 ons leert. Ook het Nieuwe Testament maakt geen melding van de aard van de taal, het Grieks, waarin het is geschreven.

De Arabische taal: meningen en attitudes

In de jaren 2000-2004 heb ik grootschalig onderzoek uitgevoerd onder studenten aan het hoger en wetenschappelijk onderwijs in Marokko. Op kleinere schaal heb ik een vergelijkbaar onderzoek uitgevoerd onder leerlingen in het voortgezet onderwijs van Noord Afrikaanse afkomst in Frankrijk, Toulouse, en het ligt in de bedoeling dat mijn onderzoek nog wordt uitgebreid met een onderzoeksgroep van vergelijkbare leerlingen in Nederland. In het kader van dit artikel ga ik niet verder in op de Europese kant van mijn onderzoek. Het onderzoek had en heeft een socio-linguïstisch karakter. Dat wil zeggen dat de respondenten een vragenlijst voorgelegd kregen waarin hun vragen werden gesteld over hun beheersing van talen, hun gebruik van talen en hun meningen over talen. In Marokko werden zo studenten ondervraagd over het Standaard of literair Arabisch, het dialectale Arabisch, het Berbers en het Frans. In Marokko is het dialectale Arabisch de *lingua franca*, daarnaast spreekt het Berberse deel van de bevolking, ongeveer 40%, één van de drie variëteiten van het Berbers. Het literaire Arabisch is er de taal van de geschreven en grotendeels ook gesproken media en natuurlijk van de religie. De taal moet op school geleerd worden. Deze taal niet leren impliceert hem niet kunnen lezen en nauwelijks begrijpen, dat laatste geldt ook als men spreker van het dialectale Arabisch is. Het Frans concurreert met het Standaard Arabisch als taal van de media.

In dit artikel presenter ik enige resultaten van deze studie. De geïnteresseerde lezer voor het grote onderzoek wordt verder verwezen naar De Ruyter (2004, en vooral 2005, te verschijnen). Waar het in dit artikel om gaat is de houding ten opzichte van het Arabisch, dialectaal en literair, van studenten met een Marokkaanse achtergrond. Ik noem hen bewust geen moslims al zijn ze wel opgegroeid als moslim en in een islamitische omgeving. De respondenten in het onderzoek zijn niet bevraagd op de mate van hun religieuze beleving maar wel op de houdingen en meningen die ze hebben omtrent de Arabische taal. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen literair Arabisch en dialectaal Arabisch. De laatste jaren speelt, vooral in Marokko, een discussie omtrent de rol en mogelijke functie van het dialectale Arabisch in de maatschappij, voornamelijk in het onderwijs. Deze discussie heeft een impuls gekregen door de recente opkomst van het Berbers in Marokko en de erkenning van deze taal als te onderwijzen taal in het onderwijs (zie Chafik, 2004). Het is interessant te zien wat de meningen en houdingen van de respondenten in Marokko zijn ten opzichte van beide varianten van het Arabisch in een maatschappelijk veranderende omgeving.

De respondenten in het onderzoek

In Marokko namen 569 respondenten deel aan het onderzoek, 248 (43,6%) mannen en 321 (56,4%) vrouwen. De gemiddelde leeftijd was 21 jaar en vijf maanden. 427 Respondenten (75%) had het Marokkaans-Arabisch dialect als moedertaal, 140 (24,6%) waren Berberssprekend van origine en 2 (0,4%) proefpersonen stelden het Frans als moedertaal te hebben. De respondenten waren afkomstig uit negen steden in Marokko: uit Fes 51 (9,0%); uit Oujda 54 (9,5%); uit Casablanca 64 (11,2%); uit Rabat 105 (18,5%); uit Beni-Mellal 48 (8,4%); uit Marrakech 27 (4,7%); uit Agadir 22 (3,9%); uit Tanger 88 (15,5%) en uit Meknes 110 (19,3%). Zoals gezegd werd hun een vragenlijst voorgelegd die bestond uit 60 vragen. In het onderdeel attitudes ten opzichte van het dialectale en literaire Arabisch werd de respondenten gevraagd antwoord te geven op drie vragen: de mate van schoonheid en belang van beide en de mate waarin ze plezier beleven beide varianten te gebruiken. In dit artikel worden de gegevens gepresenteerd van de eerste twee vragen, dat wil zeggen de schoonheid en het belang van dialectaal en literair Arabisch. In de beantwoording van de vragen konden de respondenten een keus maken uit antwoorden op een schaal. De antwoordschalen waren als volgt geformuleerd:

schaal	schoonheid	belang
1	heel mooi	heel belangrijk
2	mooi	belangrijk
3	niet mooi niet lelijk	neutraal

4	lelijk	niet belangrijk
5	heel lelijk	helemaal niet belangrijk

Tabel 1: Antwoordschalen op de vragen naar de schoonheid en het belang van het literaire en dialectale Arabisch.

Nadat de respondenten hun keuze hadden gemaakt werd hen de gelegenheid gegeven op het formulier een commentaar te geven op de reden van de keuze voor een bepaald antwoord.

De schoonheid en het belang van het dialectale en literaire Arabisch

Onderstaand worden de gegevens gepresenteerd van de antwoorden van de respondenten op de vragen naar de schoonheid en het belang van het dialectale en literaire Arabisch. Tabel 2 bevat de gegevens voor het literaire Arabisch en tabel 3 voor het dialectale Arabisch. In de eerste kolommen staan de schalen voor schoonheid en belang. In de tweede en derde kolommen de hoeveelheid respondenten die voor een bepaald antwoord hebben gekozen en de verdeling van deze antwoorden in percentages. Op de een na laatste rij van de tabellen staan de gemiddeldes (Gem) van de antwoorden op de schalen en op de laatste rij de erbij behorende standaarddeviaties (SD). De tabellen bevatten niet de categorieën respondenten die geen antwoord hebben gegeven op de vragen. Dat zijn doorgaans zeer kleine aantallen.

Schoonheid: schaal	n	%	Belang: schaal	n	%
1 heel mooi	326	58,1	heel belangrijk	319	56,8
2 mooi	169	30,1	belangrijk	169	30,1
3 niet mooi niet lelijk	56	10	neutraal	54	9,6
4 lelijk	7	1,2	niet belangrijk	18	3,2
5 heel lelijk	3	0,5	helemaal niet belangrijk	2	0,4
Totaal	561	100	Totaal	562	100
Gem	1,5597		Gem		1,6032
SD	0,7656		SD		0,8171

Tabel 2: Antwoorden van de respondenten op de vraag naar de schoonheid en het belang van het literaire Arabisch

Bijna 60% van de respondenten vindt het literaire Arabisch heel mooi, 30% vindt het

mooi en de resterende respondenten zijn neutraal, 10%, of vinden het lelijk, slechts 7 respondenten of zelfs heel lelijk, 3 respondenten. Wat betreft belang treffen we een vergelijkbare verdeling van de antwoorden op de schaal aan. Een ruime 55% vindt literair Arabisch heel belangrijk, 30% vindt het belangrijk, bijna 10% is neutraal; 18 respondenten vinden deze taal niet belangrijk en 2 respondenten helemaal niet belangrijk. Gekeken naar de gemiddelden dan blijkt dat het gemiddelde op de schaal voor 'schoonheid' iets dichter naar antwoord 1, 'heel mooi' neigt dan het gemiddelde voor 'belang' naar antwoord 1 'heel belangrijk'. De respondenten vinden het literaire Arabisch dus relatief mooier dan belangrijker maar het verschil is klein.

Schoonheid: schaal			Belang: schaal		
	n	%		n	%
1 heel mooi	87	15,5	heel belangrijk	120	21,7
2 mooi	186	33,0	belangrijk	219	39,5
3 niet mooi niet lelijk	228	40,5	neutraal	132	23,8
4 lelijk	52	9,2	niet belangrijk	61	11,0
5 heel lelijk	10	1,8	helemaal niet belangrijk	22	4,0
Totaal	563	100,0	Totaal	554	100,0
Gem	2,4885		Gem		2,361
SD	0,9229		SD		1,0604

Tabel 3: Antwoorden van de respondenten op de vraag naar de schoonheid en het belang van het dialectale Arabisch

Voor wat betreft de schoonheid van het dialectale Arabisch stelt slechts een bescheiden 15% van de respondenten dat het heel mooi is, een grotere groep, een derde, vindt het mooi en de grootste groep van de respondenten, ongeveer 40% vindt het dialectale Arabisch noch mooi noch lelijk. 9% vindt het lelijk en 10 respondenten, 2%, vinden het heel lelijk. Voor het gepercipieerde belang van het dialectale Arabisch ligt de distributie van de antwoorden op de schaal iets anders. Ruim 20% vindt het heel belangrijk, bijna 40% vindt het belangrijk, bijna een kwart is neutraal. 11% vindt het niet belangrijk en 4%, 22 respondenten, vindt het helemaal niet belangrijk. Het gemiddelde van 'belang' ligt iets dichter bij antwoord 2 'belangrijk' dan het gemiddelde van 'schoonheid' bij antwoord 2 'mooi' ligt. De respondenten vinden dialectaal Arabisch dus relatief belangrijker dan mooier. De vergelijking tussen schoonheid en belang van beide varianten van het Arabisch duidt erop dat de respondenten het literaire Arabisch zowel mooier als belangrijker vinden dan het dialectale Arabisch.

Commentaar van respondenten

Zoals boven al is aangegeven werden de respondenten ook in de gelegenheid gesteld

schriftelijk hun keuzes betreffende de schoonheid en het belang van het literaire en dialectale Arabisch van een commentaar te voorzien. Dat is en masse gedaan en dat is aanleiding geweest de diverse commentaren nader te bekijken. Het bleek dat veel commentaren van een vergelijkbare aard waren, zo zeer zelfs dat het mogelijk was de diverse commentaren in te delen in diverse rubrieken. Deze zijn weergegeven in onderstaande tabel 4.

Rubriek (afkorting)	Betekenis
ARAB	De Arabieren/de Arabische staten/Arabier zijn
COMM	Communicatie
CULT	Cultuur/beschaving/geschiedenis/kunsten
ISLAM	Islam/religie/de profeet Mohamed
KORAN	Koran/ heilige schrift/teksten
LEX	Lexicale rijkdom
LIT	Literatuur/poëzie
PERS	Persoonlijk getinte waardering voor de taal
RIJK	Taalkundige rijkdom van de taal
STATUS	Hoge status van de taal
TI	Moedertaal
NEG-ARAB	Taal die geen nut heeft buiten Marokko om te communiceren met andere Arabieren
NEG-COMM	Gebrek aan communicatie/zwakke communicatie
NEG-LEX	Bevat geen rijke woordenschat/bevat vieze woorden
NEG-PERS	Persoonlijke afkeer van de taal
NEG-RIJK	Taalkundig arme taal
NEG-STATUS	Lage status van de taal
NEG-TI	Niet moedertaal
Geen commentaar	Respondent heeft geen commentaar gegeven

Tabel 4: Rubrieken van commentaren van de respondenten

Om een idee te geven van de diverse rubrieken wordt onderstaand een aantal commentaren van de respondenten weergegeven, vertaald uit het Frans, de dominante taal van de commentaren, en het Arabisch, in mindere mate gebruikt. Bij elk commentaar is de plaats van herkomst van de respondent gegeven en diens respondentnummer in het onderzoek. In de commentaren volgt op de meeste voorbeelden van een categorie een negatief commentaar (NEG) passend binnen dezelfde categorie.

ARAB: *Het is de taal die onze Arabische wereld verenigt* (respondent MARRAKECH2 over de schoonheid van literair Arabisch)

NEG-ARAB: *Omdat de andere landen geen dialectaal Arabisch begrijpen*

- (respondent CASABLANCA12 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)
- COMM: *Het is mijn moedertaal en ik gebruik het om in staat te zijn te communiceren met mijn familie... en de ongeletterde mensen. Ik kan zeggen wat op mijn hart ligt in deze taal* (respondent FES2 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)
- NEG-COMM: *In elk geval want het Arabisch past zich niet aan aan de technologische, sociale en economische vooruitgang* (respondent OUIDA2 over de schoonheid van literair Arabisch)
- CULT: *Net als het literair Arabisch is dialectaal Arabisch één van onze oude culturen* (respondent CASABLANCA32 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)
- ISLAM: *Het literaire Arabisch is mooi omdat het de taal van de islam en de Koran is* (respondent BENI-MELLAL1 over de schoonheid van literair Arabisch)
- KORAN: *Want (het is) de taal van de Koran* (respondent RABAT60 over de schoonheid van literair Arabisch)
- LEX: *Het is een taal gemengd met moderne woorden; literair Arabisch met het Marokkaanse accent* (respondent BENI-MELLAL6 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)
- NEG-LEX: *Omdat er smerige woorden inzitten en die je maar slecht kunt gebruiken om wat je denkt te kunnen uiten* (CASABLANCA17 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)
- LIT: *Taal van grootse poëzie, van welsprekendheid* (respondent MARRAKECH12 over de schoonheid van literair Arabisch)
- PERS: *Ze is makkelijker dan literair Arabisch* (respondent CASABLANCA19 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)
- NEG-PERS: *Omdat ik hem niet gebruik* (respondent CASABLANCA13 over de schoonheid van literair Arabisch)
- RIJK: *Het is een erg verzorgde taal* (respondent MARRAKECH26 over de schoonheid van literair Arabisch)
- NEG-RIJK: *Ze heeft geen enkele betekenis* (respondent CASABLANCA57 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)
- STATUS: *Omdat het onze praktische taal is* (BENI-MELLAL34 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)
- NEG-STATUS: *Dialectaal Arabisch heeft geen enkele status in de wereld der wetenschap. Omdat ze termen bevat die geen enkele betekenis hebben* (respondent CASABLANCA15 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)

- T1: *Het is onze gesproken taal en ook de taal waarin je je makkelijk voelt als je hem spreekt en je je erin uit en het is ook de taal waarin je bent opgegroeid en die je sprak toen je nog heel klein was (respondent CASABLANCA20 over de schoonheid van dialectaal Arabisch)*
- NEG-T1: *Omdat het niet mijn moedertaal is en ik vind het moeilijk als ik hem spreek (respondent OUJDA1 over de schoonheid van literair Arabisch)*

De diverse commentaren van de 569 respondenten leidden tot de volgende rubricering: in tabel 5 de commentaren op schoonheid en belang van literair Arabisch en in tabel 6 de commentaren op schoonheid en belang van dialectaal Arabisch. In de tabellen zijn alleen de zogenaamde ‘eerste’ commentaren gegeven. In veel gevallen gaven de respondenten ook een tweede of zelfs een derde commentaar. Omwille van de ruimte zijn deze hier weggelaten.

Schoonheid rubriek			Belang	
	n	%	n	%
ARAB	19	3,3	53	9,3
COMM	36	6,3	97	17,0
CULT	22	3,9	54	9,5
ISLAM	19	3,3	40	7,0
KORAN	125	22,0	80	14,0
LEX	18	3,2	1	0,2
LIT	44	7,7	9	1,6
PERS	43	7,6	34	6,0
RIJK	75	13,2	9	1,9
STATUS	28	4,9	45	7,9
T1	42	7,4	33	5,8
NEG-ARAB	-	-	1	0,2
NEG-COMM	18	3,2	-	-
NEG-LEX	1	0,2		
NEG-PERS	14	2,5	6	1,1
NEG-STATUS	5	0,9	10	1,8
NEG-T1	2	0,4	1	0,2
Geen commentaar	58	10,0	71	12,7
Total	569	100,0	569	100

Tabel 5: Rubrieken van commentaren op de schoonheid en het belang van literair Arabisch

Schoonheid			Belang	
Rubriek	n	%	n	%
ARAB	-	-	-	-
COMM	196	34,5	309	54,3
CULT	8	1,4	11	1,8
ISLAM	-	-	-	-
KORAN	3	0,5	-	-
LEX	9	1,6	1	0,2
LIT	-	-	-	-
PERS	49	8,6	29	5,1
RIJK	7	1,2	1	0,2
STATUS	17	3,0	14	2,5
NEG-ARAB	15	2,6	7	1,2
NEG-COMM	30	5,3	17	3,0
NEG-LI	6	1,1	1	0,2
NEG-CULT	-	-	2	0,4
NEG-LEX	27	4,8	-	-
NEG-LIT	1	0,2	-	-
NEG-PERS	9	1,6	4	0,7
NEG-RIJK	3	0,5	-	-
NEG-STATUS	42	7,4	40	7,0
Geen commentaar	87	15,1	122	21,4
Total	569	100,0	569	100,0

Tabel 6: Rubrieken van commentaren op de schoonheid en het belang van dialectaal Arabisch

De schoonheid van het literaire Arabisch zit hem vooral in de Koran. Tweeëntwintig procent van de commentaren van de respondenten verbindt deze met de Koran. Dertien procent van de respondenten vindt het literaire Arabisch zo mooi vanwege zijn taalkundige rijkdom. Een kleine 8% geeft allerlei persoonlijk getinte redenen op om het literaire Arabisch mooi te vinden. Eveneens bijna 8% beschouwt het literaire Arabisch als ‘mooie’ taal van literatuur. Ruim 7% beschouwt deze taal als moedertaal, opmerkelijk aangezien deze taal nauwelijks als taal van primaire socialisatie wordt gebruikt in Marokko. Ruim 6% geeft als reden op dat het literaire Arabisch een belangrijke taal van communicatie is. Groepen telkens kleiner dan 5% relateren het literaire Arabisch aan de Arabische wereld, taal van cultuur, taal van islam, taal met een rijk vocabulaire en taal met een hoge status. Niet meer dan ruim 7% van de commentaren is negatief getint. Het hoogste percentage (3,2) ging naar de negatief

beschouwde rol van het literaire Arabisch als taal van communicatie, vooral binnen de Marokkaanse samenleving. Tien procent van de respondenten gaf geen commentaar.

De commentaren op het belang van het literaire Arabisch geven een ander beeld. De grootste groep noemt het belang van deze taal als taal van communicatie, 17%. 14% vindt de taal belangrijk als taal van de Koran. Twee groepen van ruim 9% relateren het belang van het literaire Arabisch aan de 'Arabische zaak' en de Arabische cultuur. 8% dicht aan deze taal een hoge status toe en 7% noemt deze taal belangrijk omdat het de taal van de islam is. 6% Voegt een persoonlijk belang aan de taal toe en een andere groep van bijna 6% noemt het een belangrijke taal omdat het een moedertaal is. De categorieën woordenschat (LEX), literatuur (LIT) en taalkundige rijkdom (RIJK) haalden elk niet meer dan maximaal 2%. Negatieve commentaren waren schaars: slechts ruim 3% of 18 respondenten. Een kleine 13% van de respondenten verkoos geen commentaar te geven.

De commentaren op de schoonheid van het dialectale Arabisch tonen een ander beeld dan die op het literaire Arabisch. Ruim een derde van de respondenten benoemt de communicatieve functie van het dialectale Arabisch en bijna 11% relateert de schoonheid van deze taal aan het feit dat het een moedertaal is. Bijna 8% heeft een persoonlijke band met de taal. De diversiteit aan commentaren op de schoonheid van dialectaal Arabisch is verder minder groot dan de commentaren op literair Arabisch. Er werden geen instanties gevonden van ARAB, ISLAM en LIT. Voor de categorieën KORAN, CULT, LEX, RIJK en STATUS waren de percentages onveranderlijk onder de 3%. Negatieve commentaren waren veel talrijker dan bij literair Arabisch. Ruim 7% van de respondenten vond dat dialectaal Arabisch een lage status heeft. Bijna 5% vindt het vocabulaire ervan om uiteenlopende redenen lelijk. Bijna 3% vindt dat je niets hebt aan dialectaal Arabisch in de Arabische wereld. 15% Van de respondenten gaf geen commentaar op de schoonheid van het dialectale Arabisch.

De commentaren op het belang van het dialectale Arabisch betreffen in meerderheid de communicatieve functie van deze taal. Bijna 55% noemt dit als reden voor hun keuze. De andere categorieën worden nauwelijks gevonden. 5% Heeft een persoonlijke voorkeur voor deze taal. 7% Van de negatieve commentaren betreft vooral de lage status van het dialectale Arabisch. Ruim 20% van de respondenten gaf geen commentaar.

Conclusie

Het moge duidelijk zijn de respondenten van dit onderzoek, studenten aan Marokkaanse universiteiten, een grote waardering hebben voor het literaire Arabisch. Ze vinden het bijna allemaal een mooie of zeer mooie taal en ze achten hem belangrijk

of zeer belangrijk. In hun commentaren op schoonheid geven ze als redenen vaak religieus en cultureel getinte argumenten voor hun antwoorden aan. Het literaire Arabisch is de taal van de Koran, van een rijke literatuur, een taalkundig mooie taal, een taal om van te houden. Voor wat het belang betreft verwijzen de commentaren naar de communicatieve functie van het literaire Arabisch in de Arabische wereld maar ook hier spelen religieus en cultureel geïnspireerde motieven een rol. Ten opzichte van het dialectale Arabisch zijn de respondenten veel meer praktisch georiënteerd. De schoonheid ervan vermogen ze niet echt te zien en het belang wordt als redelijk gekarakteriseerd. In hun commentaren benadrukken ze de communicatieve functie van deze taal, de taal van de dagelijkse gesprekken, de taal van de natie, de taal van de ongeletterden. Relateren we deze gegevens aan het dagelijkse leven van deze respondenten dan valt op dat de taal die in verhouding de minst belangrijke alledaagse rol speelt, het literaire Arabisch de hoogste waardering en meeste loftuitingen krijgt. De meningen van de respondenten over het dialectale Arabisch stroken veel meer met de dagelijkse realiteit. Het is de taal van communicatie in de Marokkaanse samenleving.

De hoge waardering voor het literaire Arabisch bij 'Arabieren' of 'moslims' verbaast ons niet. Eerder werd al opgemerkt dat de oplettende niet-moslim of niet-Arabische observator van Arabieren en moslims vaststelt dat de Arabische literaire taal een hoog prestige geniet. De gegevens bevestigen deze observaties. In het Europese deel van mijn onderzoek wordt dit hoge prestige onverminderd vastgesteld bij Noord-Afrikaanse leerlingen in Frankrijk en Nederland. Daarbij moet worden opgemerkt dat van de groep respondenten in Marokko niet voetstoots mag worden aangenomen dat ze ook allen belijdende moslims zijn. Ze zijn, als ik het zo mag zeggen, gewoon studenten aan de diverse Marokkaanse universiteiten en als zodanig representatief voor hun groep: van bijna wereldlijk levenden tot serieuze gelovigen. Vastgesteld mag dan ook worden dat wat ook de achtergrond van de respondenten is, de waardering voor de klassieke Arabische taal hoog is.

Tot slot een laatste observatie. De Koran roemt feitelijk nergens de Arabische taal als mooie taal, als melodische taal of als perfecte taal. De Koran geeft aan de Arabische taal maar een adjectief: 'helder' (mubîn). Helder genoeg om de boodschap van God aan de mensen over te brengen. En dat is dan ook gelukt. De islam telt een grote schare volgers. Niettemin moet worden vastgesteld worden dat het gesproken (dialectaal) Arabisch van vandaag de dag hemelsbreed verschilt met het Arabisch van de Koran. Het voert hier te ver om daar uitgebreid op in te gaan (zie Versteegh, 1987) maar met recht kan de vraag gesteld worden in welke variant van het Arabisch de profeet Mohamed vandaag de dag zijn boodschap aan de mensen zou richten: in de nu moeilijk te begrijpen literaire Arabische taal of de communicatieve variant van het Arabisch bij uitstek: het dialect.

Literatuur

- Chafik, M. (2004). *Imazighen. De Berbers en hun geschiedenis* (vertaling en redactie: A. El Aissati, R. Van Leeuwen & J.J. de Ruiter). Amsterdam: Bulaaq.,
- Leemhuis, F. (1989). *De Koran. Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands*. Houten: Het wereldvenster.259-285.
- Ruiter, J.J. de. (2004). Quel arabe pour communiquer? Passé et présent, in: F. Bauden (red.), *Ultra mare: mélanges de langue arabe et d'islamologie offerts à Aubert Martin*.(Association pour la Promotion de l'Histoire et de l'Archéologie Orientales. Mémoires), 3.Louvain/Paris/Dudley: Peeters, 30-39.
- Ruiter, J.J. de (2005). *Formé sous la politique linguistique du Maroc. Le profil sociolinguistique des jeunes marocains au début du troisième millénaire*. Paris: L'Harmattan.

Moslims hier en daar

GRUPA MOST gastheer voor groep jongeren uit Tuzla

Van 4 tot 13 juli logeerden opnieuw Bosnische jongeren in Alphen aan den Rijn en Schiedam, afkomstig uit een moslim-, de katholieke en de Servisch orthodoxe gemeenschap in Tuzla (Bosnië-Herzegovina). Hun Nederlandse gastvrouwen en -heren gaan volgend jaar voor een tegenbezoek naar Bosnië. Zij vormen een gemengd gezelschap: protestant, katholiek en een moslim jongere.

Na een gemeenschappelijk verblijf op een kampeerboerderij bij Nieuwkoop waren ze te gast in gezinnen in beide plaatsen. De groep werd vergezeld door Milena (Servisch orthodox) en Adnan (moslim). De activiteiten van Grupa Most leiden tot steeds intensievere contacten met de Turkse moskeeën in Schiedam (Muradiye) en Alphen aan den Rijn (Haci Bayram). De moslim jongere Erhan, die deelnam, was zowel een goede gesprekspartner als een prima tolk bij de gesprekken in de Schiedamse moskee. In de Alphenense Haci Bayram woonde de groep het vrijdagmiddag gebed bij. De ontmoeting in de Muradiye Moskee was op

11 juli, de dag van de Srebrenica herdenking. Daar hebben we, in een kring op de grond zittend, met ons allen in gebed bij stilgestaan, voorgegaan door dominee en imam.

Behalve sportieve (roeien, fietsen) en toeristische (Hoek van Holland, Den Haag, Amsterdam) activiteiten waren er inhoudelijke thema's die aan de orde kwamen. Ingrijpend was het voor alle (Bosnische en Nederlandse) jongeren om een zitting van het Joegoslavië Tribunaal bij te wonen. Tijdens de dagopeningen werd de nadruk gelegd op overeenkomsten in Bijbel en Koran aan de hand van passages uit het boek 'Ibrahim en Abraham' van Fr. Van Overbeeke-Rippen, Zoetermeer, 2003. Tijdens gespreksavonden werden stellingen

gekozen en besproken die horen bij

het thema van de komende Vredesweek: (Be)wegen naar Vrede. De resultaten zullen worden ingebracht in het 'vredeskoffertje' dat het IKV op de Derde Dinsdag in september (in de vredesweek!) zal aanbieden aan de regering. Een leuke bijkomstigheid was dat de groep bij de ingang van het Binnenhof werd aangesproken door premier Balkenende. Na een interview voor het NOS-journaal richtte hij zich tot de jongeren en wenste hen ten slotte een goed verblijf toe in ons land. Informatie over de doelstellingen en activiteiten van GRUPA MOST zijn verkrijgbaar bij het secretariaat: Margreeth van Meggelen, tel. 0172 44 36 97

mvanmeggelen@cs.com. Website: www.grupamost.nl

Foto hiervoor: Alle deelnemende jongeren in de Muradiye Moskee te Schiedam, met imam Mustafa Deniz en (G.M.lid) ds. Willem van Wieren.

Hilda van Suylenburg Prijs

Namens de gemeente Den Haag kreeg in februari van dit jaar Janny Vellekoop de Hilda van Suylenburg Prijs. Deze prijs wil initiatieven onderscheiden die op structurele wijze bijdragen aan de positie verbetering van oudere vrouwen in de regio Haaglanden. Hilda van Suylen is de naam van een romanpersonage uit de gelijk-namige roman uit 1897 van Cécile Goedkoop. Het boek behandelt als thema's het belang van een goede

opleiding voor vrouwen en het verrichten van arbeid door vrouwen zodat ze zelf in hun eigen onderhoud kunnen voorzien. J. Vellekoop is jarenlang actief geweest binnen de Stichting Ontmoeting Buitenlandse Vrouwen. Voor haar was de taalles voor buitenlandse vrouwen in een veilige thuissituatie een eerste stap tot maatschappelijke participatie. Contact tussen lesgever en lesnemer is

essentieel. Door dit contact ontstaan vriendschappen en solidariteit tussen autochtone en, vaak oudere, allochtone vrouwen.

J.Vellekoop tussen Prinses Maxima en P. Rösenmöller

Bisschop Ad van Luyn bezoekt Islamitische Universiteit Rotterdam

Op 1 juni jongstleden brachten de Rotterdamse bisschop Mgr. A.van Luyn sdb en Berry van Oers, beleidsmedewerker van het SRKK voor Interreligieuze Dialoog, een bezoek aan de Islamitische Universiteit te Rotterdam (IUR). Van Luyn en Van Oers waren uitgenodigd door rector prof. dr. Ahmed Akgündüz om kennis te maken met de universiteit maar vooral ook om mogelijkheden van samenwerking te bespreken met de kerk. Akgündüz stelde voor elkaar regelmatig uit te nodigen. conferenties en studiedagen over gemeen-

schappelijke thema's kunnen samen georganiseerd worden. De universiteit bood aan bijdragen te leveren aan publicaties en hulp te bieden om zicht te krijgen op bepaalde kwesties binnen de islam. De rk-kerk zou ook docenten kunnen leveren voor het geven van colleges en lezingen over aspecten van het christendom en de interreligieuze dialoog.

De Islamitische Universiteit Rotterdam werd in 1997 opgericht en gevestigd in een gebouw aan de Aelbrechtskade. Al vanaf het begin waren er contacten met de kerken. Zo leverden docenten van de universiteit bijdragen aan 'Begrip', het tijdschrift van de kerken voor interreligieuze dialoog. Ook draaide Berry van Oers destijds mee in een dialooggroepje van de universiteit en werd jaarlijks de opening van het Academisch jaar bijgewoond. Het gebouw aan de Aelbrechtskade bleek al snel te klein. Met hulp van donateurs en de Triodos Bank kocht men een imposant gebouw aan de Bergsingel in het hartje van Rotterdam. Op 1 september 2003 ging de universiteit in dit nieuwe gebouw van start. De Islamitische Universiteit Rotterdam telt momenteel 125 studenten. Twee studenten hebben een christelijke achtergrond. De rest is moslim. Zij krijgen les van 34 docenten verdeeld over drie faculteiten: talen en beschavingen, islamitische wetenschappen en islamitische kunst. Daarnaast herbergt

de universiteit drie instituten: het Islam Instituut, het Instituut voor Koranrecitatie en het Islam Onderzoeksinstituut.

Imamopleiding

Rector Akgündüz benadrukt dat de Universiteit onafhankelijk wil zijn. Daarom neemt men geen geld aan van islamitische landen en komen de docenten uit verschillende landen. Men wil zich richten op de Europese context. Er wordt les gegeven in het Nederlands en Arabisch. Toch is er nog geen officiële erkenning door de overheid. 'We werken daarom hard aan de kwaliteitseisen. Bovendien moeten er eerst studenten afstuderen', zegt universiteitssecretaris Mustafa Ermek. De beroepsmogelijkheden zijn gunstig en liggen bijvoorbeeld in de geestelijke verzorging, de wetenschap, de journalistiek en in het onderwijs. De universiteit wil ook graag gaan fungeren als imamopleiding. Ermek: 'Nu komen er vanuit Turkije imams naar Nederland voor een periode van vier of vijf jaar. Ze spreken geen Nederlands en zijn niet bekend met de Nederlandse situatie. Dat schept een afstand tussen de imams en de moskeegangers. Daarom is het beter imams in Nederland op te leiden.'

Dialoog

In het studieprogramma is er plaats ingeruimd voor colleges over het christendom. Ook wordt er aandacht besteed aan interreligieuze dialoog.

‘Het is een oproep van onze profeet’, zegt Akgündüz. Mgr.van Luyn benadrukte dat, wil je een dialoog kunnen voeren, je eerst je eigen identiteit goed moet kennen. Je moet in staat zijn tot zelfkritiek. Je moet het goede van je eigen godsdienst inbrengen voor het algemeen belang. De hele samenleving is gebaat met de interreligieuze dialoog. Godsdienstige gemeenschappen hebben de samenleving heel wat te bieden. De landelijke overheid agendeert het debat over waarden en normen die een samenleving humaan en leefbaar maken en houden. Religies kunnen mensen wijzen en begeleiden waar het over de rol, betekenis en inhoud van waarden gaat die het menselijk handelen sturen en bepalen. Begrippen als menselijke waardigheid, rechtvaardigheid, respect en solidariteit zijn namelijk door religie gestuurde en gelegitimeerde grondwaarden. In het najaar zal een delegatie van de Islamitische Universiteit Rotterdam een tegenbezoek brengen aan de beleidssector Interreligieuze Dialoog van de Bisschoppen conferentie. Berry van Oers

Averroës Instituut

Op 2 juli heeft Prins Hassan bin Talal van Jordanië de officiële opening verricht van het aan de Islamitische Universiteit Rotterdam verbonden Averroës Instituut. Het

Averroës Instituut voor Godsdienst studies is een academisch instituut van de Islamitische Universiteit Rotterdam en staat onder leiding van Dr. Mohammed Said Al-Touraihi. Het doel van het Averroës Instituut voor Godsdienst studies is:

- een beter religieus begrip te kweken in een vrije omgeving zonder beperkingen van enige ideologische dan wel politieke aard;
- het verrichten van studie naar de verscheidenheid tussen de verschillende religies met de nadruk op wat ze gemeenschappelijk hebben;
- het organiseren van congressen, lezingen en tentoonstellingen met als doel de dialoog tussen de verschillende religies op gang te brengen;
- naast een kwartaalblad van het instituut zelf, de publicatie verzorgen van verschillende boeken met betrekking tot het verrichte onderzoek alsmede het onderhouden van contacten met soortgelijke instituten;
- naast verschillende cursussen over de geschiedenis, beschaving en cultuur der religies zal er op wetenschappelijk niveau gespecialiseerd onderzoek worden verricht met als doel imams op te leiden die met een verruimd denkbeeld onze multiculturele maatschappij zullen gaan verrijken. Bron : IUR

Vrouwenrechtengroep

Begin juni hebben zes belangrijke moslim vrouwen in West Virginia,

V.S., een nationale organisatie opgericht die rechten voor moslim vrouwen gaat opeisen van moskee tot slaapkamer. De Universiteit van West Virginia sponorde de conferentie van Dochters van Hagar. Amina Wadud, auteur van *Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*, zei dat de conferentie de huidige geschiedenis van de islam zal herschrijven.

Morgantown is een krachtig symbool geworden, toen eind 2003 Ms. Nomani en andere moslim vrouwen door de hoofdingang van de moskee naar binnen gingen om in de grote gebedszaal te gaan bidden. Ze eisten de rechten op die vrouwen hadden in de 7^e eeuw. De leiders van de moskee hadden de vrouwen gevraagd door een zijdeur naar binnen te gaan en op de galerij te bidden. Intussen heeft de leiding haar standpunt gewijzigd.

De komende campagnes gaan over eigen moskeeën voor vrouwen en het benadrukken van de rechten van vrouwen m.b.t. seksualiteit. Bron: Islamic Society of North America

Nederlander ziet moslim niet staan

Nederlanders hebben nauwelijks contact met moslims, willen niets over de islam weten en toch denkt ruim eenderde negatief over deze bevolkingsgroep. Slechts 14 procent oordeelt positief. Een op de zes voelt zich daadwerkelijk bedreigd.

Onder Nederlanders heerst een latente angst voor moslims, blijkt uit een

enquête die TNS NIPO - in opdracht van de Volkskrant - heeft uitgevoerd onder 813 autochtone Nederlanders van 16 jaar en ouder. Het doel van het onderzoek was de sentimenten van autochtone Nederlanders te peilen ten opzichte van allochtonen en moslims, en de gevolgen daarvan voor hun gedrag in het dagelijks leven.

De ondervraagden maken vrijwel geen onderscheid tussen allochtonen en moslims. Sinds 11 september heten allochtonen moslims te zijn, blijkt ook uit gesprekken met islamdeskundigen.

Degenen die zich bedreigd voelen (16 procent), hebben vooral last van de fysieke aanwezigheid van allochtone c.q. moslimjongeren op straat. Als tweede angstbron wordt de dreiging van een terroristische aanslag door fundamentalistische moslims genoemd. Op de derde plaats komt de vrees op termijn te moeten leven naar de regels van moslims.

Personen die zeggen geregeld contact te hebben met moslims, voelen zich minder bedreigd dan degenen die geen moslims in werk-, familie- of vriendenkring hebben. Dat contact ontbreekt totaal bij 67 procent van de Nederlanders. Ze kennen moslims alleen van de straat of televisie. Jongeren (16 tot 34 jaar) hebben iets vaker contact met moslims. Een kwart van de jongeren heeft islamitische collega's, 18 procent heeft ook vrienden of kennissen die moslim zijn.

De media staan sinds 11 september bol van verhalen over de islam en moslims, in boekhandels zijn vele aan de islam gerelateerde boeken te koop. Toch zegt 65 procent van de Nederlanders niet zoveel en 16 procent helemaal niets van deze religie af te weten; 18 procent claimt een grote islamkennis.

Naarmate iemand meer afweet van de islam staat hij positiever tegenover moslims. Degenen die zeggen veel te weten, zijn in 28 procent van de gevallen positief; 38 procent is neutraal en 36 procent negatief. Jongeren oordelen vaker negatief (43 procent) dan gemiddeld en mannen (42 procent) zijn vaker negatief dan vrouwen (31 procent).

Opmerkelijk is dat tweederde van de Nederlanders graag wil dat hun kinderen met veel verschillende culturen in aanraking komen. Toch zegt de helft onmiddellijk te zullen verhuizen naar een blanke wijk als er te veel allochtonen in de buurt komen wonen.

Bron: Volkskrant, 27.06.04 Janny Groen en Lidy Nicolasen

Poldermoskee?

De wethouders Pastors en van der Tak in Rotterdam, resp. verantwoordelijk voor fysieke infrastructuur, en onderwijs en integratie, willen in hun nota *Ruimtelijk moskeebeleid* met een poldermoskee de integratie van moslims bevorderen. Een traditionele 'heimwee-moskee', zoals de *Salaam*

in Rotterdam Zuid, zou de verschillen tussen culturen benadrukken en weerstand oproepen. Ze willen geen traditionele moskeeën met hoge minaretten. Ze doen een beroep op de gemeentelijke verantwoordelijkheid. Deze moet de wettelijke voorschriften voor veiligheid waarborgen, waken over een 'stedenbouwkundige en welstandstechnische inpassing in de wijk' en een open gebouw stimuleren waar verschillende bevolkingsgroepen kunnen samenkomen. Bron: *Trouw* 20.07.2004

Heeft ooit een wethouder een nota *Ruimtelijk kerkbeleid* gepresenteerd met aanwijzingen over de hoogte van de kerktoren en de 'welstands-technische inpassing' in wijk of stad? In welke kerken komen verschillende bevolkingsgroepen samen? Waar het polderbeleid in Nederland afbrokkelt, wil Rotterdam een poldermoskee. – P.R.

Ben Pex nieuwe directeur Missio

Drs G.T.C. (Ben) Pex, missionaris van Mill Hill, is door de Heilige Stoel benoemd tot nieuwe directeur van de katholieke missieorganisatie Missio. Hij volgt pater F.G.M (Frans) Timmermans op, die de organisatie tien jaar heeft geleid. Ben Pex (63) heeft gedurende een groot aantal jaren

kennis en ervaring opgebouwd op het terrein van de missie. Hij is actief in verschillende besturen en commissies in de kerkelijke wereld, zoals de Nederlandse Missieraad, de Contact groep Islam van de Raad van Kerken en de Beleidsadviescommissie Bisschoppenconferentie (BBK).

Eerder werkte hij als projectenadviseur bij CMC, de serviceorganisatie van Nederlandse missionarissen. Ook was hij regionaal overste van Mill Hill en docent theologie. Na zijn priesterwijding in 1967 werd hij missionaris in Pakistan. In de elf jaar dat hij daar werkte, was hij onder meer directeur van een middelbare technische school. Pex studeerde aan de Raadboud Universiteit Nijmegen dogma-tische theologie en wijdde zijn scriptie aan het onderwerp 'Jezus, profeet van moslims en christenen'.

Pex: 'Dialogoog is een kernbegrip van de missie en opnieuw actueel in onze multiculturele samenleving. Dialogoog vereist een bescheiden, open houding naar de ander, waardoor werkelijke ontmoeting tot stand kan komen. Dialogoog begint op de stoep, op de markt, bij een kop koffie, kortom in het dagelijks leven. Ik zie het bij Missio als een uitdaging om hieraan verder handen en voeten te geven.'

Bron: Missio

Moslim 'ontkerkelijk'

De moslimgemeenschap in Nederland ontkerkelijk in hoog tempo. Naarmate

iemand van Turkse of Marokkaanse afkomst hoger is opgeleid en langer in Nederland woont, neemt de binding met de islam af. Voor de moslim gemeenschap wordt de islam steeds meer een private aangelegenheid met steeds minder gevolgen voor het publieke domein.

Uit het onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat genoten opleiding, het hebben van betaald werk en de duur van het verblijf in Nederland doorslaggevend zijn in de houding van de moslim ten opzichte van de islam. Het bureau spreekt dan ook de verwachting uit dat de secularisatie van de moslims een onomkeerbaar proces is geworden.

De islam speelt in de privé-sfeer nog wel een doorslaggevende rol. De rol van het geloof is daar dus een andere dan bij autochtone christelijke Nederlanders. Bijna ieder lid van de moslimgemeenschap beschouwt zichzelf als islamitisch. Het moslim-zijn is een belangrijk onderdeel van het zelfbeeld. Géén moslim zijn is geen optie. Deelname aan religieuze activiteiten of lid zijn van religieus gefundeerde verenigingen horen daar echter steeds minder bij. Het moslimgeloof individualiseert snel, aldus het SCP.

Politieke opvattingen in de moslimgemeenschap zijn ook steeds minder gerelateerd aan het geloof. Moslims, die aangeven dat het geloof hun keuzes sterk beïnvloedt, denken

niet anders over de vrijheid van meningsuiting of sociaal-economische onderwerpen dan hun liberalere geloofsgenoten. De Turkse en Marokkaanse gemeenschappen voelen zich voor de behartiging van belangen het meest vertegenwoordigd door niet-religieuze organisaties. Het aantal moslims dat uitgesproken radicale standpunten heeft en bijvoorbeeld vindt dat de islam het laatste woord dient te hebben in politieke kwesties, is volgens het SCP verwaarloosbaar klein. Bron: Trouw 23.7.2004

Mohammad Ali Abtahi

De vice-president voor Parlementaire Juridische Zaken geeft zijn persoonlijke mening op een nieuwe website

'webnevesh' in het Arabisch, Perzisch en Engels. Hij publiceert zijn dagboek, zijn

commentaar op het nieuws en op de pers. Zijn doel is vooral in contact te komen met jongeren. Hij staat bekend als een goede vriend van Khatami. Zie: www.webnevesht.com

BOEKEN

Inleiding tot de Koran

Farid Esack, *The Qur'an, A Short Introduction*, Oneworld Publications, Oxford, 2002, 214 p., ISBN 1-85168-231-7, £ 10.99

Na de gebeurtenissen van 11 september 2001 grepen velen naar de Koran. Velen legden hem ook weer snel terzijde, want de Koran is geen boek om even snel te lezen. Anderen beijverden zich om teksten te selecteren, die het terrorisme ondersteunen of veroordelen. Wat is eigenlijk de Koran en wat leert hij ons? Daarover schreef Farid Esack, de bekende Zuid-Afrikaanse moslim theoloog en strijder voor mensenrechten, zijn 'korte' introductie. Het is 'de eerste poging is om de verschillende zienswijzen en ontwikkelingen in de koran wetenschap op een kritische wijze te presenteren zonder naar een bepaalde stellingname toe te werken'.

Voor moslims is de Koran het Woord van God, dat mensen dagelijks tot hun vreugde en heil reciteren en beluisteren en dat richtlijnen geeft voor het leven van individu en gemeenschap. De Koran is in de jaren 610 tot 632 in gedeelten, in de Arabische taal, geopenbaard aan de profeet Mohammed en door hem aan toehoorders in Mekka en Medina voorgedragen. Er bestaat discussie over de rol van de profeet zelf in het openbaringsproces. De inhoud van de openbaringen betrof

het geloof in de éne God, de God van Abraham, en aanwijzingen voor de wordende nieuwe samenleving onder leiding van de profeet. Esack besteedt uitvoerig aandacht aan de vraag, in hoeverre gedeelten van de Koran tijdgebonden zijn, als zodanig slechts geldend voor de tijd van de profeet, of dat de Koran als geheel 'Gods ongeschapen Woord' voor alle eeuwen is.

De dood van de profeet Mohammed noopte tot schriftelijke vastlegging van zijn openbaringen. Esack bespreekt in dit kader vraagstukken als: sprak de profeet inderdaad dezelfde taal, het hoog Arabisch, waarin de schriftelijke Koran luidt; wat is de achtergrond van de huidige indeling van de Koran en wat is daarbij de interne samenhang tussen de hoofdstukken; welke zijn de moeilijkheden bij het onderscheiden van allegorische teksten ('die alleen God kan uitlegen') en categorische met een sociale en juridische betekenis? Schrijvers hebben bij het leven van Mohammed de eerste vastlegging van de openbaringen verzorgd. Esack beschrijft uitvoerig de discussie rond de latere definitieve verzameling, selectie en canonisering, die plaatsvonden onder kalief Uthman, toen in het uitdijende Arabische rijk de eenheid van gezag, geloof en wet in het geding was. De profeet Mohammed zelf voorzag als eerste, in woord en daad, in de be-

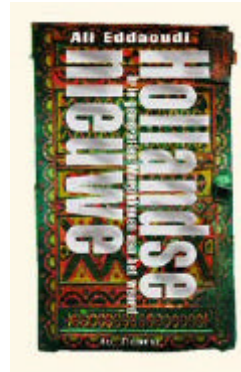
hoefte aan interpretatie en uitleg van Gods Woord. De hadieths, vormen hiervan de (latere) schriftelijke weergave. De onfeilbaarheid van de profeet en de betrouwbaarheid van de verschillende overleveringen zijn vanouds onderwerp geweest van veel debat. Schriftgeleerden hebben in de volgende eeuwen voortgebouwd op Koran en hadieth. Esack geeft een overzicht van door hen gebezigde methoden. Hij wijst erop, dat ook schriftgeleerden kinderen zijn van hun tijd en omgeving en dat velen het belang van de staat hebben gediend. Zo werden de leefregels voor moslims steeds meer door schriftgeleerden bepaald en verfijnd. De Koran zelf werd door de meeste gelovigen in het Arabisch gereciteerd en genoten, maar zelden begrepen. Vooral in de 20e eeuw, als de wereld drastisch verandert, komen westers georiënteerde wetenschappers naar voren. Deze moslims en niet-moslims gaan aan het bouwwerk van generaties schriftgeleerden voorbij en gaan de Koran weer zelf lezen met het oogmerk deze te verstaan in de context van het Arabië van de profeet. Een aantal van hen, tot wie ook Esack behoort, gaat verder en tracht de boodschap van de Koran te vertalen naar onze tijd. In de geest van de Koran moeten wij de menselijke rechten en vrijheden nog verder verbeteren dan destijds mogelijk was. Esack besluit met een samenvatting en bespreking van het islamitische geloof en van de richtlijnen

voor het menselijk gedrag, zoals die in de Koran zijn te vinden.

Esack citeert veelvuldig de Koran alsmede geleerden uit klassieke en moderne tijden. Hij streeft naar objectiviteit in zijn behandeling, maar beseft dat ook hij niet echt objectief kan zijn. Hij bekennt zich tot de opvatting dat “de Koran inspireert tot een diepe verbondenheid met het leven en tot de schepping van een vreedzame samenleving gebaseerd op rechtvaardigheid en mededogen”. En tot zijn critici zegt hij: ‘God weet het beter’ Jan Landheer

Marokkanen in Nederland

Ali Eddaoudi, *Hollandse Nieuwe: Drie generaties Marokkanen aan het woord*, Rotterdam: Ad. Donker 2000, 192 blz. ISBN 9061004772

In het boek *Hollandse Nieuwe: drie generaties Marokkanen aan het woord* schetst de Marokkaanse schrijver Ali Eddaoudi (1973) aan de hand van een tiental interviews de leefwereld van drie generaties Marokkanen in Nederland. Openhartig vertellen mannen en

vrouwen, meisjes en jongens van Marokkaanse afkomst over hun leven in Nederland, hun herinneringen aan Marokko en de spanningen die dat opwerpt in hun dagelijkse leven. De verhalen geven de lezer de mogelijkheid een kijkje te nemen in de leefwereld van de verschillende generaties binnen de Marokkaanse gemeenschap in Nederland. Naast deze informatieve functie heeft Eddaoudi ook nog een andere bedoeling met zijn boek. 'Tot slot noem ik nog een andere doelstelling, een van de belangrijkste die ik, alvorens ik dit boek schreef, in gedachten had, namelijk een menselijk document na te laten voor de generaties na ons. Dit zou als naslagwerk kunnen dienen, maar ook gewoon ter informatie. Het lijkt me van groot belang om de toekomstige Nederlandse Marokkanen iets na te laten waar ze op terug kunnen kijken. Het is immers een vastlegging van een stukje geschiedenis van het migratieproces, waar we binnen afzienbare tijd niet meer met zogeheten ervaringsdeskundigen over kunnen praten.' (blz. 9). Een menselijk document is het zeker geworden. Hollandse Nieuwe is boek met roerende en ontroerende verhalen van mensen die grensgangers tussen twee culturen zijn; die enerzijds zich voluit Marokkaan voelen, anderzijds Nederland voluit als hun vaderland beschouwen. Zo maken we kennis met Fatma (53) die opgroeide in een boerengezin op het platteland in Marokko. Haar herinneringen aan haar

jeugd brengen de lezer naar een wereld van rust, warmte en gezelligheid. Ondanks het feit dat Fatma zeer traditioneel werd opgevoed voor de huishouding en het huwelijk en niet naar school mocht, klinkt in de verhalen weemoed en verlangen door naar die wereld van toen. Eenmaal gehuwd (14 jaar oud) - brak er een andere tijd aan. Kort na hun huwelijk vertrok haar man naar Nederland om werk te zoeken en liet Fatma en hun zontje achter in Marokko. Jarenlang zorgde ze alleen voor het gezin dat langzaam maar zeker zich uitbreidde tot 6 kinderen. Haar man zag ze soms één keer per jaar, soms één keer per twee jaar. Toen haar man haar na ruim tien jaar mee naar Nederland nam, was het alsof ze met een vreemde samenleefde. 'Mijn man en ik moesten in de beginperiode in Nederland erg aan elkaar wennen, maar dat is allemaal verleden tijd. Het kwam misschien ook doordat ik in Marokko alles zelf deed en zelfstandiger leefde. (...) Ik bepaalde alles dus zelf. De kinderen waren erg op mij gesteld. Toen we in Nederland kwamen, werd alles opeens anders – mijn man nam alles over.' (blz. 111).

Van een leven van grote vrijheid, kwam Fatma in Nederland ineens nauwelijks meer buiten de deur. Daardoor leerde ze ook geen Nederlands, iets waar ze tot op de dag van vandaag problemen van ondervindt. Hoewel ze zich door de loop der jaren met handen en voeten heeft weten te

redden in de Nederlandse maatschappij, blijft Marokko leven.

Een totaal ander verhaal is het verhaal van Adbel-Majid (18). Hij is een Marokkaan van de derde generatie en is aan zijn zesde jaar van het VWO bezig. Hij is het schoolvoorbeeld van een goed geïntegreerde allochtoon, die vindt dat Marokkaanse criminele jongeren hem alleen maar een slechte naam bezorgen. Met Marokko heeft hij niet zo veel. Het is het land van zijn ouders, meer niet. 'Ik ben hier geboren en weet niet beter dan dat ik hier thuishoor. Ik spreek, denk en droom bijna altijd in het Nederlands en ga hier later werken, ik ga ook belasting betalen en bouw mee aan dit land. Hoe komt het toch dat ik toch altijd een buitenlander blijf?' Wel blijft hij het Marokkaanse cultuur patroon respecteren. Hoewel hij op dit moment een Nederlandse vriendin heeft, weet hij dat zijn ouders hem uiteindelijk toch zullen aanraden een Marokkaanse vrouw te trouwen. 'Ze willen gewoon het beste voor me. Om die reden willen ze dat ik met een Marokkaanse meisje trouw. Ze zijn echt niet racistisch of zo, maar ze zijn bang dat onze culturen en geloofsovertuiging tegen elkaar in zullen gaan en dat dat vroeg of laat toch problemen zal opleveren. (...) Mijn ouders zijn gewoon het allerbelangrijkste in mijn leven; ik zal ze altijd blijven respecteren en gehoorzamen.' (blz. 173/174).

In zijn nawoord laat Eddaoudi zich kritisch uit over de Nederlandse ideeën over integratie. 'Het is een triest

gegeven dat we het begrip 'integratie' altijd aan succes koppelen. Is een allochtoon niet geslaagd in het leven, dan is hij ook niet aangepast. Die gedachte suggereert veel negatiefs en zegt iets over het superioriteitsgevoel dat in veel westerse samenlevingen heerst. (...) Een criminele Marokkaan is niet geïntegreerd maar wil dat zeggen dat de Marokkaanse samenleving al bij voorbaat crimineel is, dat de Nederlanders zo beschaafd zijn dat ze niet crimineel zijn, dat je pas bij de samenleving hoort als je net zo 'goed' bent als zij? (...) Is succes de enige maatstaf, of gaat inburgering verder dan dat? Eddaoudi besluit zijn verhalen met de constatering dat de Marokkaanse gemeenschap bezig is zich in een rap tempo aan te passen aan de Nederlandse samenleving en haar weg daarin probeert te vinden zonder haar identiteit te verliezen. Deze ontwikkeling, zegt Eddaoudi, moet het respect krijgen die het verdient. Hollandse Nieuwe is een leuk boek met boeiende verhalen over drie generaties Marokkanen in Nederland ingekaderd in een kritisch commentaar op de Nederlandse visie op integratie. Het is alleszins de moeite waard om te lezen. Het is informatief, boeiend en geeft een kijkje in levens van mensen die burens en collega's in de Nederlandse samenleving zijn. - Martha Frederiks

EVENEMENTEN

Presentatie boek 'Kinderen van Abraham', geschreven door Awraham Soetendorp, Maria de Groot en Abdulwahid van Bommel. 1 september 2004 De Vredehorst, Zuid-Woldiger weg 30-32 te Hoogeveen. Tijd: 20.00 uur -22.15 uur. Info: C.Dees tel.0522-256016

Wereldmuseum Rotterdam, expositie Turkse en Ottomaanse textieldessins. 4/9 t/m 31/10/2004.

Workshop Derwisjdans voor volwassenen, 18 september 2004 in Wereldmuseum Rotterdam.

Info: 010-2707190

De KTU start op 6 september 2004 te Utrecht de nieuwe masteropleiding 'Wereldreligies en conflict en dialoog'.
Info: www.ktu.nl

'Reading Religion and the Religious in Modern Islam'. Inaugurale lezing door Prof.Abdulkader Tayob. 10/9-04 in de Aula van de Radboud Universiteit Nijmegen. Aanvang: 15.45 uur

Conferentie over 'Islam en het openbare leven in Afrika' van 10 t/m 13 september 2004. Conferentie centrum Holthurnsche Hof, Berg en Dal. Info: 071-5277905

Ontmoetingsdag Imams-Pastores op 4 oktober 2004. Moskee Amersfoort. Over rol/taak en samenwerking van imams en pastores in het huidige klimaat. Aanmelden: 030-2326936

Jaarlijkse bijeenkomst voor islam voorlichters vanuit de kerken op 24 november 2004. Info: 030-2326936

Jaarlezing over islam door Prof.Lila Abu-Lughod 17/12/2004. Universiteit van Utrecht. Aanvang: 16.00 uur

Op maandag 30 en dinsdag 31 mei 2005 wordt in Amsterdam aan de Vrije Universiteit een Marokko-Nederland congres georganiseerd in het kader van de viering van 400 jaar betrekkingen tussen beide landen. Het congres is toegankelijk voor zowel wetenschappers als andere geïnteresseerden. Voertalen zijn Engels en Frans. Er zullen algemene lezingen zijn en parallelle workshops. U vindt het programma op de website www.let.vu.nl/minors/marokkostudies/. en kunt u zich binnenkort opgeven voor deelname:Deadline voor inschrijving voor mensen die een presentatie willen houden in één van de workshops: 15 september 2004. Informatie: phf.bos@let.vu.nl.